

De gevolgen van de kredietcrisis voor de arbeidsmarkt in het mkb

drs. P.M. de Klaver

Zoetermeer, 20 mei 2009

De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij Research voor Beleid. Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Vermenigvuldigen en/of openbaarmaking in welke vorm ook, alsmede opslag in een retrieval system, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van Research voor Beleid. Research voor Beleid aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

Voorwoord

“De internationale kredietcrisisis het gevolg van een explosief mengsel van macro-economische onevenwichtigheden en een reguleringskader voor financiële markten dat geen gelijke tred heeft gehouden met financiële innovaties. Tegenover grote tekorten op de betalingsbalans in vooral de VS staan grote spaaroverschotten in met name China en de OPEC-landen — en ook Nederland. Die overschotten hebben voor een groot deel hun weg gevonden naar de Amerikaanse kapitaalmarkt, waardoor krediet daar goedkoop kon zijn. Door financiële innovaties zijn de kredietrisico’s in feite verstoppt. Regulering en toezicht schoten tekort om dat verstoppen te voorkomen. Daardoor konden speculatieve zeepbellen ontstaan, met name op de Amerikaanse huizen- en aandelenmarkt.”

Zo omschrijft het CPB in het laatste Centraal Economisch Plan de oorzaak van de kredietcrisis. De gevolgen van de kredietcrisis zijn desastreus te noemen, ook voor de Nederlandse economie en arbeidsmarkt. Ons land bevindt zich momenteel in een diepe recessie. De economische krimp leidt nu al tot een afname van de werkgelegenheid en een toename van de werkloosheid. De vooruitzichten voor de komende jaren zijn niet erg rooskleurig.

Dit rapport gaat kort in op de gevolgen van de kredietcrisis voor de arbeidsmarkt in het midden- en kleinbedrijf (mkb). Het mkb wordt doorgaans harder getroffen door economische crises dan het grootbedrijf. Dat komt onder meer omdat het mkb sterk is vertegenwoordigd in conjunctuurgevoelige sectoren zoals industrie, bouw en horeca. Er zullen in het mkb de komende jaren dan ook de nodige banen verdwijnen.

Hoofdstuk 1 en 2 van dit rapport beschrijven de context: de (huidige en toekomstige) macro-economische ontwikkeling en de ontwikkelingen op de landelijke arbeidsmarkt. Daarna zoomen hoofdstuk 3 en 4 in op het mkb. Hoofdstuk 3 bevat een actueel beeld van de markt- en werkgelegenheidsstructuur van het mkb. In hoofdstuk 4 komen de (te verwachten) gevolgen van de kredietcrisis voor de arbeidsmarkt in het mkb aan de orde. Het rapport wordt in hoofdstuk 5 afgesloten met een uiteenzetting over de perspectieven voor met ontslag bedreigde werknemers.

Dit rapport is samengesteld door Peter de Klaver van Research voor Beleid met een bijdrage van Klaas Bangma van EIM in de vorm van het aanleveren van actuele werkgelegenheidsgegevens en -prognoses.

Douwe Grijpstra
Directeur Research voor Beleid

Inhoudsopgave

1	Macro-economische ontwikkeling	11
1.1	Actueel beeld van de conjunctuur	11
1.2	Toekomstige macro-economische ontwikkeling	12
2	Ontwikkelingen op de landelijke arbeidsmarkt	15
2.1	Actueel beeld van de landelijke arbeidsmarkt	15
2.2	Toekomstige ontwikkelingen op de landelijke arbeidsmarkt	17
3	Actueel beeld van de arbeidsmarkt in het mkb	23
3.1	Marktstructuur	23
3.2	Ondernemingen in het mkb naar sector	24
3.3	Werkenden in het mkb naar sector	26
4	Gevolgen van de kredietcrisis voor de arbeidsmarkt in het mkb	29
4.1	Prognose werkgelegenheidsontwikkeling 2009 en 2010	29
4.2	Een aantal mkb-sectoren nader belicht	31
4.3	Maatregelen tegen economische teruggang	39
5	Perspectieven voor met ontslag bedreigden	43
5.1	Perspectieven	43
5.2	Tips & tricks	45

Samenvatting en conclusie

Macro-economische ontwikkeling

- De mondiale kredietcrisis die ook Nederland momenteel hard treft, is het gevolg van een explosief mengsel van macro-economische onevenwichtigheden en een reguleringskader voor financiële markten dat geen gelijke tred heeft gehouden met financiële innovaties.
- Als gevolg van de kredietcrisis verkeert de Nederlandse economie momenteel in een diepe recessie.
- Het CPB verwacht in haar meest recente prognose (CEP 2009) voor 2009 een krimp van de Nederlandse economie van 3,5 procent. Ook in 2010 zal nog sprake zijn van een - zij het licht – negatieve groei (-0,25 procent).
- De ramingen van het CPB zijn met veel onzekerheden omkleed. Niet uit te sluiten is dat de recessie dieper en/of langduriger zal zijn.

Ontwikkelingen op de landelijke arbeidsmarkt

- De effecten van de krimpende economie worden zichtbaar op de landelijke arbeidsmarkt. In het vierde kwartaal van 2008 zwakt de banengroei af, daalt het aantal openstaande vacatures en begint de werkloosheid (met name onder jongeren) op te lopen.
- De Krapte-indicator van UWV WERKbedrijf (een maatstaf voor de spanning op de arbeidsmarkt) kenschetst begin 2009 de arbeidsmarkt voor het totaal aan elementaire, lagere en middelbare beroepen in ons land als ruim. Een jaar eerder was de typering nog krap.
- De vooruitzichten voor de landelijke arbeidsmarkt zijn niet rooskleurig. Het CPB voorziet voor 2009 en 2010 een daling van de werkgelegenheid in de marktsector met 2,25 respectievelijk 6 procent.
- Het CBS verwacht dat het arbeidsaanbod in 2009 nog maar licht stijgt (½ procent). Voor 2010 wordt zelfs een daling (-½ procent) voorzien. Dit is vooral een gevolg van het zogenaamde 'discouraged worker' effect. Door de minder gunstige economische omstandigheden zullen in 2010 nieuwkomers op de arbeidsmarkt in grotere mate hun toetreding uitstellen. Ook zullen deelnemers zich terugtrekken van de arbeidsmarkt. Verder neemt het arbeidsaanbod af door een daling van het aantal tijdelijke arbeidsmigranten.
- Naar verwachting van het CPB bedraagt het werkloosheidspercentage in 2009 5,5 procent en in 2010 8,75 procent (tegenover gemiddeld 3,9 procent in 2008).
- Kwantitatief gezien neemt de spanning op de Nederlandse arbeidsmarkt de komende jaren dus sterk af. Kwalitatief gezien zullen echter discrepanties blijven bestaan. Een deel van het toenemend aantal werkzoekenden zal niet in aanmerking komen voor de openstaande vacatures doordat vraag en aanbod niet op elkaar aansluiten.

Actueel beeld van de arbeidsmarkt in het mkb

- In Nederland zijn in 2008 ongeveer 815.00 ondernemingen actief, waarvan circa 810.000 (99 procent) tot het mkb (minder dan 100 werknemers) behoren. Veruit de grootste groep ondernemingen in het mkb is actief in de financiële en zakelijke diensten. Ook in de bouw, detailhandel en persoonlijke dienstverlening zijn in het mkb veel ondernemingen actief.
- Vergeleken met het grootbedrijf kent het mkb naar verhouding veel ondernemingen in de sectoren bouw, detailhandel, autosector, horeca, financiële en zakelijke diensten en persoonlijke dienstverlening.

- In totaal telt het mkb in 2008 4,1 miljoen werknemers. Dat komt neer op 54 procent van de totale werkgelegenheid in ons land. Binnen het mkb neemt de sector financiële en zakelijke diensten met ruim 990 duizend werkzame personen de meeste werkgelegenheid voor haar rekening. Ook de industrie en de financiële en zakelijke dienstverlening zijn met ruim 470 duizend respectievelijk 430 duizend werkenden belangrijk voor de werkgelegenheid.
- Het mkb telt vergeleken met het grootbedrijf relatief gezien veel werkenden in de sectoren bouw, groothandel, autosector, horeca en persoonlijke dienstverlening. Het aandeel van mkb-bedrijven in de totale werkgelegenheid in het bedrijfsleven is het grootst in sectoren horeca, persoonlijke dienstverlening, autosector, bouw en groothandel.

Gevolgen van de kredietcrisis voor de arbeidsmarkt in het mkb

Werkgelegenheidsontwikkeling 2009-2010

- De groei van de werkgelegenheid is in 2008 nog fors geweest. Vooral de vraag naar gekwalificeerde arbeidskrachten was hoog.
- De bedrijven zullen in 2009 en 2010 als gevolg van de kredietcrisis terughoudender worden met het aannemen van personeel of zelfs personeel moeten afstoten.
- De verwachte daling van het aantal werkenden in het mkb in 2009 en 2010 zal aanzienlijk sterker zijn dan in het grootbedrijf, namelijk -1,6 en -4,3 procent tegenover -0,5 en -3,1 procent (bij gemiddelden van -1,1 en -3,7 procent). Vooral in 2009 is het verschil in relatieve werkgelegenheidsdaling tussen het mkb en het grootbedrijf groot. Met name het mkb in sectoren als detailhandel en horeca is in staat haar personeelsomvang relatief snel aan te passen. In deze sectoren wordt verhoudingsgewijs vaak met flexibele contracten gewerkt.
- De sectorale top drie van sectoren met de relatief sterkste werkgelegenheidsdaling in het mkb in 2009 bestaat uit: 1) horeca; 2) zakelijke diensten; 3) landbouw. In 2010 gaat het om: 1) metaalindustrie; 2) chemische industrie en 3) transport. Substantiële werkgelegenheidsgroei in het mkb in 2009 en 2010 heeft eigenlijk alleen nog plaats in de zorg en in mindere mate bij de overheid. Van alle sectoren zijn de zorg en de overheid het minst conjunctuurgevoelig. Deze sectoren zijn vooral afhankelijk van het gevoerde overheidsbeleid en de op basis daarvan beschikbaar gestelde budgetten.
- Een aantal mkb-branches zal minder hard getroffen worden door de crisis. Zo zullen binnen de automotieve sector de autoservicebedrijven zich naar alle waarschijnlijkheid redelijk staande kunnen houden. De vraag naar reserveonderdelen en schadeherstel is redelijk constant. Binnen de detailhandel geldt hetzelfde voor de branches gebruiksartikelen en met name voedings- en genotmiddelen. Kijken we naar de sector horeca en recreatie, dan zal de recreatiebranche minder harde klappen krijgen dan horeca. Consumenten zullen in tijden van recessie eerder kiezen voor binnenlandse vakanties en/of uitstapjes dan voor buitenlandse vakanties. Ook de persoonlijke verzorging zal in het algemeen weinig schade ondervinden van de crisis. Haren moeten geknipt blijven worden.

Ontwikkeling aantal zelfstandigen 2009-2010

- Werknemers kunnen om positieve redenen beginnen als zelfstandige (bijvoorbeeld gunstige afzet en winstverwachting) maar ook om negatieve redenen (bijvoorbeeld ontslag). In de loop van 2009 zullen de negatieve redenen steeds belangrijker worden om als zelfstandige te beginnen. Uiteraard zal door de slechte conjunctuur ook een aantal zelfstandigen stoppen met hun bedrijf.

- Per saldo is voor 2009 een daling van het aantal zelfstandigen te voorzien van 0,4 procent (in het mkb van 0,3 procent en in het grootbedrijf van 0,6 procent) en voor 2010 een stabilisatie (als resultante van een krimp van 0,1 procent in het mkb en een groei van 0,5 procent in het grootbedrijf).

Maatregelen tegen economische teruggang

- Van alle bedrijven neemt in januari 2009 70 procent maatregelen om de effecten van de economische teruggang het hoofd te bieden. Meest genoemd worden het afstoten van tijdelijk personeel (20 procent) en uitstel/vertragen van investeringen (11 procent).
- Het mkb neemt minder vaak maatregelen tegen de economische teruggang dan het grootbedrijf. Ook gaat het mkb minder vaak dan het grootbedrijf over tot het afstoten van tijdelijk personeel. Daar staat tegenover dat het kleinbedrijf wat vaker dan het midden- en grootbedrijf permanent personeel afstoot (daartoe min of meer gedwongen door het ontbreken van een 'flexibele schil'). Opvallend is verder dat het mkb vaker dan het grootbedrijf overgaat tot het uitstellen en vertragen van investeringen.

Perspectieven voor met ontslag bedreigden

- Uit onderzoek blijkt dat de meerderheid van door ontslag als gevolg van economische omstandigheden getroffen werknemers snel weer werk vindt. In de – met de huidige economische situatie vergelijkbare - periode 2001-2002 zijn bijna 28 duizend werknemers in bedrijven met meer dan 100 werknemers bij een massaontslag hun baan kwijtgeraakt. Het CBS heeft de arbeidsparticipatie van deze werknemers gevolgd tot 2006. Ruim 66 procent van hen had na een half jaar weer werk. Na drie jaar was dit zo'n 68 procent.
- Tussen de ontslagen werknemers bestaan grote verschillen. Jongere werknemers vinden na een (massa)ontslag doorgaans snel een nieuwe baan. Daarentegen vinden moeders met jonge kinderen, ouderen en werknemers van niet-westerse herkomst moeilijker nieuw werk en ondervinden eerder een inkomstendaling.
- De eerste maanden voor en na het ontslag zijn cruciaal voor het verdere verloop van de loopbaan van de ontslagen werknemer. Het is dan ook van belang met ontslag bedreigde werknemers snel na het aankondigen van gedwongen ontslagen bij te staan in het zoeken naar werk. Financiële regelingen moeten dit bemiddelingsproces niet in de weg staan.
- Tijdens de vorige recessie die in 2001-2002 toesloeg, vonden jaarlijks nog 1,4 miljoen mensen ander werk. Werknemers wijken in economisch minder voorspoedige tijden vaker uit naar een andere sector dan waar men werkzaam was. De kansen op ander werk liggen dus vooral in andere sectoren. Het relatief hoge aantal baanwisselingen in 2001-2002 duidt erop dat het tijdens een economische crisis niet met elke sector tegelijkertijd slecht gaat. Ook in slechte tijden zijn er blijkbaar toch kansen op de arbeidsmarkt. Die kansen moeten zo goed mogelijk worden benut om daarmee het fundament te leggen voor de periode van economisch herstel die zich weer zal aandienen.
- De perspectieven van met ontslag bedreigde werknemers in het mkb zijn minder gunstig dan in het grootbedrijf. Het mkb is – alleen al door de schaalgrootte – minder goed in staat sociale plannen op te stellen, mobiliteitscentra in te richten en met ontslag bedreigden intensief naar ander werk te begeleiden. Toch zijn ook voor het mkb de nodige mogelijkheden met ontslag bedreigden van werk naar werk te begeleiden. De door Consult en Research voor Beleid in 2008 in opdracht van RWI samengestelde Praktijkgids 'Samen werken aan werk' biedt hiervoor de nodige handvatten.

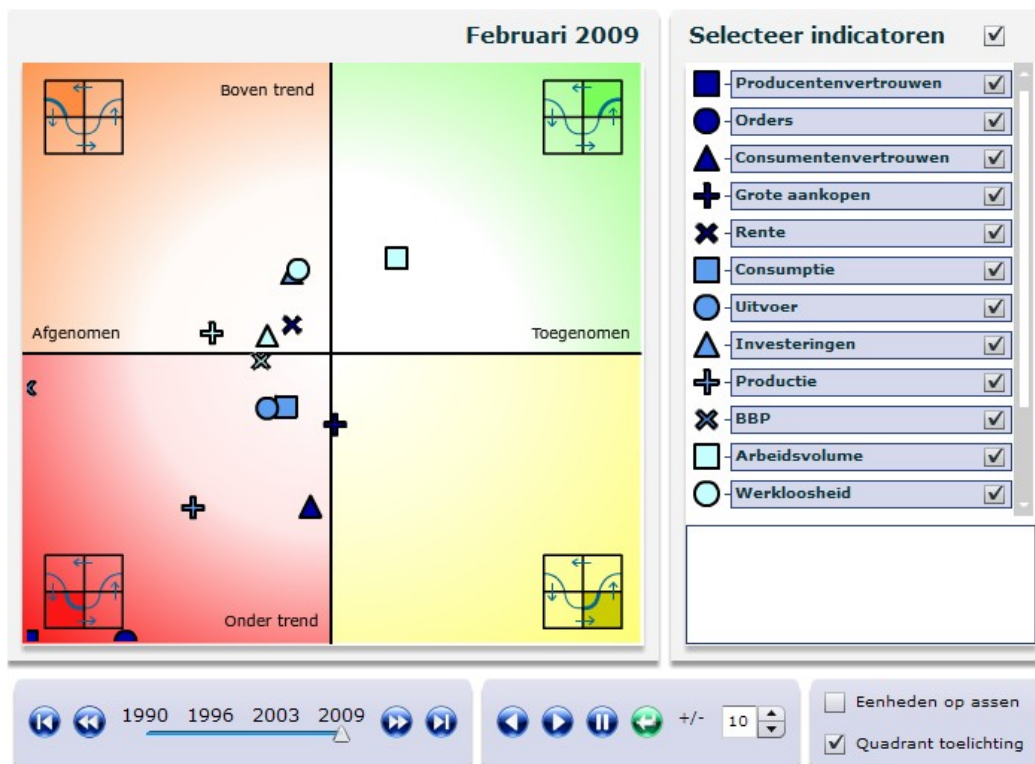
1 Macro-economische ontwikkeling

We trappen af met een beschrijving van de macro-economische ontwikkeling van ons land. Paragraaf 1.1 schetst een actueel beeld van de Nederlandse conjunctuur. Daarna gaat paragraaf 1.2 in op de in de komende jaren te verwachten macro-economische ontwikkeling.

1.1 Actueel beeld van de conjunctuur

De Conjunctuurklok van het CBS geeft – op basis van een vijftiental indicatoren – de stand en het verloop van de Nederlandse conjunctuur weer. Van de indicatoren in het groene kwadrant ligt de groei boven hun langjarig gemiddelde. Bovendien neemt de groei toe. Ook van de indicatoren in het oranje kwadrant ligt de groei boven hun langjarig gemiddelde, maar daar neemt de groei af. Indicatoren in het rode kwadrant hebben een groei onder hun langjarig gemiddelde, die ook nog eens afneemt.

Figuur 1.1 Conjunctuurklok, stand februari 2009

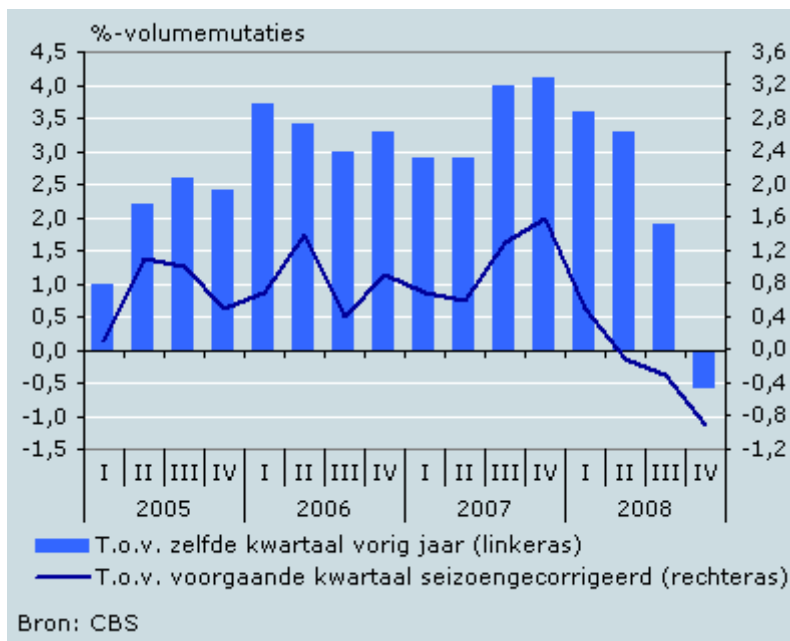
* Niet afgebeeld in het rechtergedeelte van de figuur zijn de indicatoren vacatures, uitzenduren en faillissementen (resp. lichtblauw driehoekje, plusteken en maalteken)

Bron: CBS Conjunctuurklok, cbs.nl

Van de vijftien indicatoren in de klok staat er eind februari één in het groene kwadrant, vijf in het oranje en negen in het rode kwadrant. Het zwaartepunt van de puntenwolk in de Conjunctuurklok - ligt dus diep in het rode kwadrant (laagconjunctuur). De indicatoren in

het rode kwadrant liggen bovendien opmerkelijk ver uit elkaar; dit weerspiegelt de hectische ontwikkelingen in de afgelopen tijd. Het producentenvertrouwen, de orders, de productie en de uitvoer hebben ontwikkelingen laten zien die niet eerder zijn waargenomen.

Figuur 1.2 Ontwikkeling Bruto Binnenlands Product (BBP), 2005-2008, kwartaalcijfers

Bron: CBS Conjunctuurbericht 'Conjunctuur verder verslechterd', 19 maart 2009.

De economie is in het vierde kwartaal van 2008 met 0,6 procent gekrompen ten opzichte van hetzelfde kwartaal in 2007. Voor het eerst in ruim vijf jaar was het volume van het bruto binnenlands product (BBP) kleiner dan een jaar eerder. Ten opzichte van een kwartaal eerder kromp de economie in het vierde kwartaal van 2008 met 0,9 procent. Het was de derde kwartaal-op-kwartaal-krimp op rij. Daarmee bevindt ons land zich volgens de gangbare definitie in een economische recessie.¹

1.2 Toekomstige macro-economische ontwikkeling

Het CBS blikt alleen terug. Voor prognoses van de Nederlandse economie moeten we bij het CPB zijn. In maart verscheen het Centraal Economisch Plan (CEP) 2009 van het CPB. Dat schetst het volgende beeld van de in 2009 en 2010 te verwachten economische ontwikkeling.

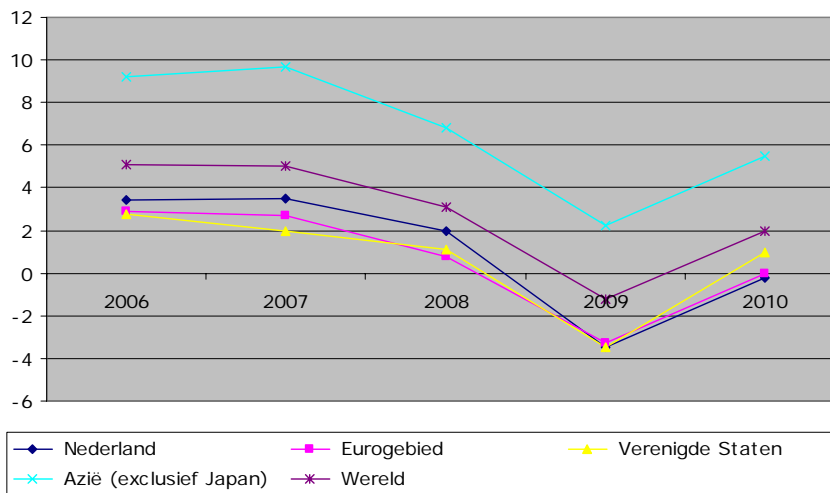
De toename van de financiële onrust als gevolg van de kredietcrisis leidde eind 2008 tot een uitzonderlijk scherpe daling van bestedingen en productie in de VS en Europa. Mede als gevolg van toegenomen handelsstromen werd ook de rest van de wereld snel en hard geraakt. Vooral in Azië daalde de uitvoer eind vorig jaar met tientallen procenten. De eerste

¹ CBS Conjunctuurbericht 'Conjunctuur verder verslechterd', 19 maart 2009.

realisatiecijfers en beschikbare voorlopende indicatoren wijzen erop dat de sterke mondiale productiedaling in de eerste helft van 2009 voort zal duren. Vanaf de zomer zullen het expansieve macro-economische beleid en de veronderstelde verbetering op de financiële markten naar verwachting geleidelijk leiden tot een keer ten goede.

Per saldo zal de wereldeconomie in 2009 krimpen met 1¼ procent. Azië (exclusief Japan) laat nog groei zien, maar die is met 2¼ procent beduidend kleiner dan de 6,8 procent in 2008.¹ In de VS en het eurogebied daalt het BBP in 2009 naar verwachting met 3½ respectievelijk 3¼ procent.

Figuur 1.3 Ontwikkeling van het bruto binnenlands product (BBP) in Nederland, Eurogebied, VS, Azië (exclusief Japan) en de wereld, 2005-2010

Bron: CPB (2009). *CEP 2009*; bewerking Research voor Beleid

De zware internationale economische omstandigheden laten een open economie als de Nederlandse vanzelfsprekend niet onberoerd. In 2008 groeide de Nederlandse economie weliswaar nog met 2 procent op jaarbasis, maar de laatste drie kwartalen van dat jaar was reeds sprake van krimp, bekeken van kwartaal-op-kwartaal (zie ook paragraaf 2.1). Met name in het vierde kwartaal viel de economische bedrijvigheid fors terug. Deze ontwikkeling zet volgens de ramingen van het CPB in de eerste helft van 2009 in versterkte mate door. Daarna trekt de economie heel geleidelijk weer aan, maar per saldo krimpt de economie zowel in 2009 als in 2010. In 2009 bedraagt de krimp 3½ procent, afgezien van de oorlogsjaren de grootste krimp sinds 1931. In 2010 is de afname van het productievolume met ¼ procent aanzienlijk geringer.²

Tabel 1.1 vat de (verwachte) economische ontwikkeling van Nederland in de periode 2006-2010 samen aan de hand van een aantal kengetallen.

¹ In Japan krimpt de economie in 2009 naar verwachting met 5¼ procent.

² Het beeld is daarmee razendsnel omgeslagen. In de *Decemberraming 2008* ging het CPB nog uit van een krimp van de Nederlandse economie in 2009 met ¾ procent en een bescheiden BBP-groei van 1 procent in 2010.

Tabel 1.1 Kerngegevens Nederlandse economie 2006-2010 (mutaties per jaar in %)

	2006	2007	2008	2009*	2010*
Bruto binnenlands product (BBP)	3,4	3,5	2,0	-3,50	-0,25
Productie marktsector	4,6	4,4	2,2	-5,50	-0,75
Consumptie huishoudens	**3,0	2,1	1,7	-0,25	-0,50
Arbeidsproductiviteit marktsector	**2,7	1,8	0,8	-3,25	5,50
Goederenuitvoer (exclusief energie)	9,5	7,3	1,4	-11,75	1,50
Contractloon marktsector	2,0	1,8	3,5	3,00	1,50
Koopkracht (mediaan alle huishoudens)	2,4	1,8	0,1	2,00	0,25

*Ramingen. ** Gecorrigeerd voor financieringsverschuivingen als gevolg van de invoering van de wet Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij ziekte (wet VLZ) en de Zorgverzekeringswet (ZVW)

Bron: CPB (2009). *CEP 2009*; bewerking Research voor Beleid

De belangrijkste oorzaak van de economische teruggang is de inzakkende relevante wereldhandel. In 2009 neemt deze naar verwachting af met een niet eerder vertoonde 9¼ procent. De uitvoer, normaal gesproken de motor van de Nederlandse economie, valt in het spoor daarvan sterk terug (-11¾ procent). De teruglopende wereldhandel treft vooral het grootbedrijf, maar ook het mkb (met name in de industriële sector) krijgt hiervan flinke klappen.

Bovenstaande ramingen van CPB zijn met veel onzekerheden omkleed. Het is onzeker of het dieptepunt van de mondiale financiële crisis al gepasseerd is en of de meest ingrijpende gebeurtenissen achter de rug zijn. Gedwongen verkopen, domino-effecten, besmetting van andere delen van de financiële sector en nieuwe reddingsoperaties blijven een reële mogelijkheid. Bovendien slaat de diepe recessie nu markant negatief terug op de financiële sector, via grotere verliezen op uitstaande leningen. De kredietcrisis en de wereldwijde recessie zouden dan ook nog langer kunnen aanhouden dan in de centrale projectie van het CEP 2009 het geval is.¹

¹ CPB (2009). *CEP 2009*.

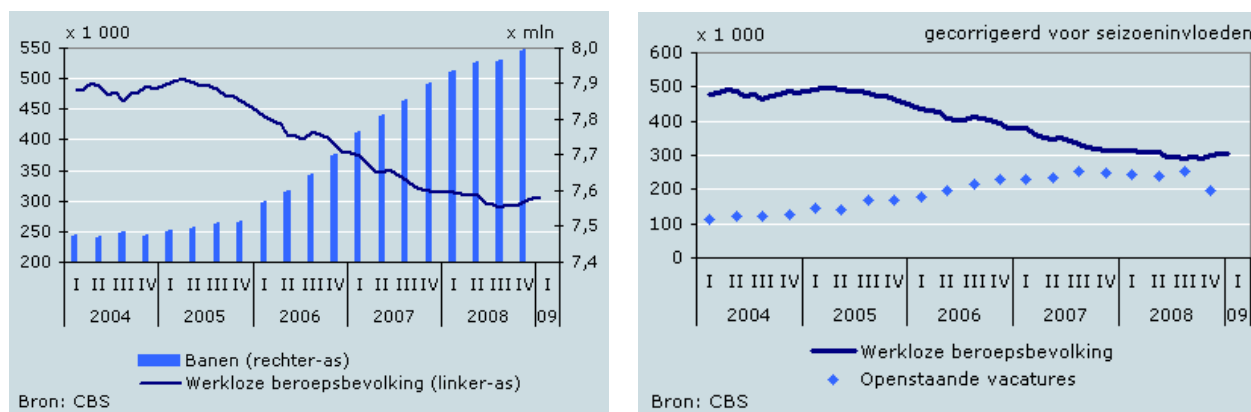
2 Ontwikkelingen op de landelijke arbeidsmarkt

Centraal in dit hoofdstuk staan de ontwikkelingen op de landelijke arbeidsmarkt. Na een schets van het actuele beeld (paragraaf 2.1) volgen de verwachtingen voor de toekomst (paragraaf 2.2).

2.1 Actueel beeld van de landelijke arbeidsmarkt

De effecten van de krimpende economie worden eind 2008 zichtbaar op de Nederlandse arbeidsmarkt. De banengroei zwakt af, het aantal vacatures daalt scherp en de werkloosheid begint op te lopen.

Figuur 2.1 Ontwikkeling van banen, vacatures en werkloosheid (2004-2009), kwartaalcijfers

Bron: CBS, *Arbeidsmarkt in vogelvlucht* op cbs.nl (maart 2009).

CBS beschrijft de situatie op de Nederlandse arbeidsmarkt in het vierde kwartaal van 2008 in het kort als volgt¹:

- **De banengroei zwakt verder af.** In het vierde kwartaal van 2008 waren er bijna 8,0 miljoen banen van werknemers. In vergelijking met het vierde kwartaal van 2007 waren dat er 95 duizend meer. Deze groei van 1,2 procent is echter duidelijk lager dan in de afgelopen jaren.

Na correctie voor seizoeninvloeden was het aantal banen van werknemers in het vierde kwartaal 30 duizend hoger dan in het derde kwartaal van 2008. Per saldo heeft de krimp van de economie in het vierde kwartaal dus nog niet tot banenverlies geleid. De combinatie van krimpende productie bij nog stijgende werkgelegenheid geeft aan dat de werkgelegenheid met vertraging reageert op de ontwikkeling van de productie.
- **Het aantal vacatures daalt scherp.** Er is duidelijk sprake van een omslag in de vacatureontwikkeling. Het aantal openstaande vacatures is in het vierde kwartaal van 2008 scherp gedaald ten opzichte van het voorgaande kwartaal. De daling bedroeg 54 duizend. Vooral in het bedrijfsleven is het aantal vacatures sterk afgenomen. Eind decem-

¹ CBS, *Arbeidsmarkt in vogelvlucht* op cbs.nl (maart 2009).

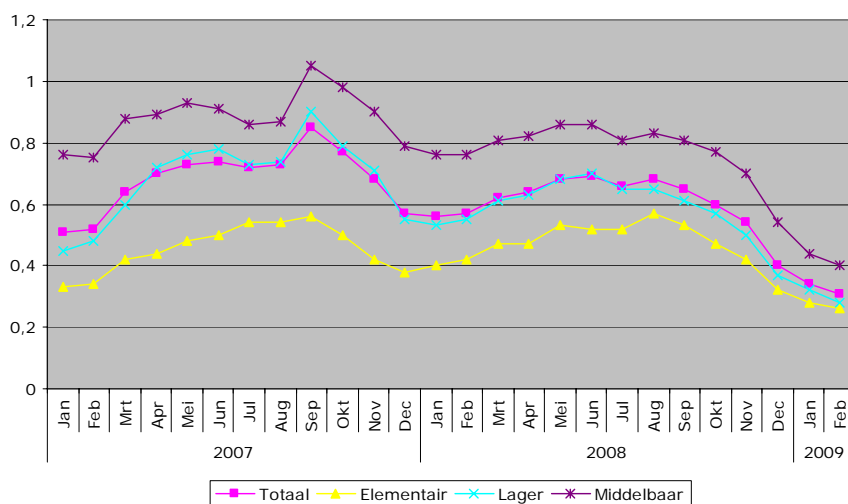
ber 2008 stonden er, gecorrigeerd voor seizoeninvloeden, nog 198 duizend vacatures open.

De arbeidsmarkt is ook minder dynamisch geworden. In het vierde kwartaal van 2008 ontstonden 204 duizend nieuwe vacatures, 56 minder dan een jaar eerder. Het aantal vervulde (inclusief vervallen) vacatures kwam uit op 254 duizend, ongeveer evenveel als een jaar eerder. Opvallend is echter het grote aantal vervallen vacatures: bijna 34 duizend. Doorgaans vervallen er minder dan 20 duizend vacatures in een kwartaal.

- De werkloosheid begint op te lopen.** In de periode december 2008-februari 2009 be- droeg de werkloosheid gemiddeld 314 duizend personen. Na correctie voor seizoeninvloe- den kwam de werkloosheid uit op 306 duizend, 3 duizend meer dan de voorgaande drie- maandsperiode. De periode december 2008-februari 2009 is de derde driemaandsperiode op rij dat de werkloosheid licht stijgt. Daarmee is een einde gekomen aan de jarenlange daling van de werkloosheid. Met name onder jongeren loopt de werkloosheid op. Een ver- klaring hiervoor is dat aan het begin van een economische recessie veel uitzendkrachten hun baan verliezen. Onder uitzendpersoneel bevinden zich veel jongeren.

Al met al lijkt de periode van snel toenemende arbeidsmarktkrapte dus voorbij. Een indica- tor voor de spanning op de arbeidsmarkt is de Krapte-indicator van UWV WERKbedrijf (voor- heen CWI). De Krapte-indicator wordt berekend door het aantal bij UWV WERKbedrijf open- staande vacatures te delen door het aantal niet-werkende werkzoekenden dat korter dan zes maanden staat ingeschreven. Hoe hoger de score van de Krapte-indicator, des te krappere de arbeidsmarkt (en dus hoe groter de arbeidsmarktkansen voor kortdurend werklozen). De Krapte-indicator richt zich op beroepen tot en met mbo-niveau, omdat de vacatures voor hoger opgeleiden bij UWV WERKbedrijf ondervertegenwoordigd zijn. Werkgevers gebruiken voor de werving van hoger opgeleiden doorgaans andere kanalen.

Figuur 2.2 Krapte-indicator* voor (het totaal aan) elementaire, lagere en middelbare beroepen in Nederland, januari 2007 – februari 2009

* Normen: zeer ruim (0 - 0,24); ruim (0,25 - 0,39); gemiddeld (0,40 - 0,54); krap (0,55 - 0,69); zeer krap (0,70 en hoger).

Bron: werk.nl; bewerking Research voor Beleid.

De Krapte-indicator is onderhevig aan seizoeninvloeden (piek in de zomermaanden, dal in de wintermaanden). Verder is uit de figuur duidelijk af te leiden dat naarmate het beroepsniveau hoger is de krapte op de arbeidsmarkt groter is. In februari 2009 is de arbeidsmarkt voor het totaal aan elementaire, lagere en middelbare beroepen in ons land als ruim te typeren (score op de Krapte-indicator 0,31). Een jaar eerder was de arbeidsmarkt nog als krap te kenschetsen (score 0,57). De typering voor de elementaire en lagere beroepen is in februari 2009 eveneens ruim (0,26 en 0,28), die voor de middelbare beroepen nog net gemiddeld (0,40). Voor alle beroepsniveaus geldt dat de score op de Krapte-indicator in februari 2009 beduidend lager ligt dan twaalf maanden eerder.

2.2 Toekomstige ontwikkelingen op de landelijke arbeidsmarkt

Tabel 2.1 geeft – op basis van het CEP 2009 van het CPB - voor een aantal kernindicatoren de te verwachten ontwikkelingen op de Nederlandse arbeidsmarkt weer. Ook hier geldt dat de ramingen met veel onzekerheden zijn omkleed.

Tabel 2.1 Kerngegevens Nederlandse arbeidsmarkt 2006-2010

	2006	2007	2008	2009*	2010*
Werkgelegenheid marktsector in arbeidsjaren (mutatie per jaar in %)	**1,9	2,6	1,6	-2,25	-6,00
Beroepsbevolking (mutatie per jaar in %)	0,9	1,6	1,5	0,50	-0,50
Werkzame beroepsbevolking (>= 12 u.p.w.)(mutatie per jaar in %)	2,0	2,6	2,1	-1,00	-3,75
Werkloze beroepsbevolking (niveau x 1.000)	413	344	304	420	675
Werkloze beroepsbevolking (niveau in % van beroepsbevolking)	5,5	4,5	3,9	5,50	8,75

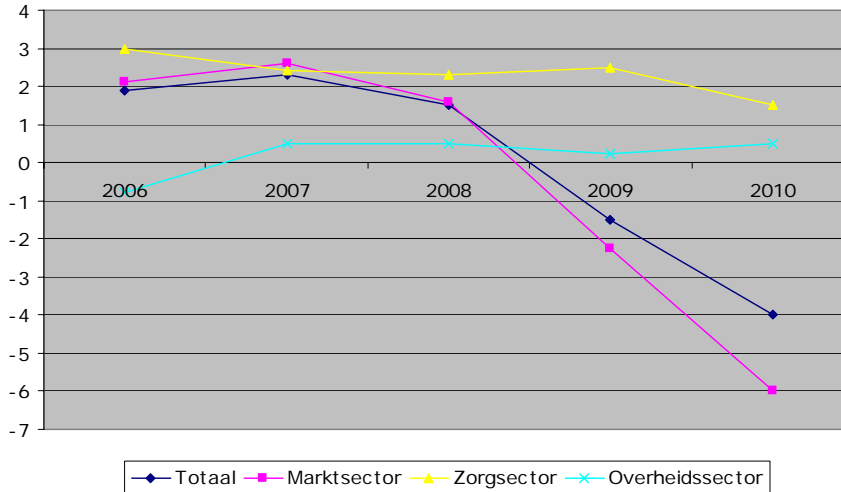
*Ramingen. ** Gecorrigeerd voor financieringsverschuivingen als gevolg van de invoering van de wet Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij ziekte (wet VLZ) en de Zorgverzekeringswet (ZVW)

Bron: CPB (2009). *CEP 2009*; bewerking Research voor Beleid

Forse krimp werkgelegenheid

Nooit eerder was de werkgelegenheid in ons land zo hoog als eind 2008. Naar verwachting van het CPB slaat de groei van de werkgelegenheid echter om in een daling van 1½ procent in 2009 en 4 procent in 2010.

Figuur 2.3 Ontwikkeling werkgelegenheid in arbeidsjaren naar sector, 2006-2010 (mutaties per jaar in %)

Bron: CPB (2009). *CEP 2009*; bewerking Research voor Beleid

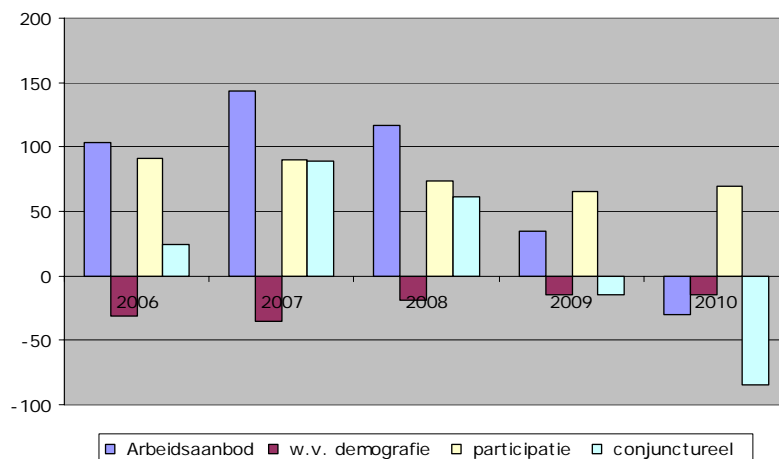
De terugval van de productie heeft vooral aanzienlijke gevolgen voor de marktsector, waar de werkgelegenheid naar verwachting van het CPB sterk daalt (-2¼ procent in 2009 en -6 procent in 2010). Een dergelijke scherpe daling is zelfs in de jaren tachtig niet voorgekomen, toen de krimp in het slechtste jaar (1982) 3,5 procent bedroeg. Binnen de marktsector zal vooral in de industrie de werkgelegenheid naar verhouding sterk afnemen. De werkgelegenheid in de zorg neemt verder toe (met 2½ procent in 2009 en 1½ procent in 2010). Dit is vooral het gevolg van de vergrijzing van de Nederlandse bevolking, die gestaag verder gaat. Ook de werkgelegenheid bij de overheid neemt de komende jaren nog licht toe (¼ procent in 2009 en ½ procent in 2010).

Naar verwachting van het CPB loopt het aantal zelfstandigen langzaam maar zeker terug. Zelfstandigen zullen het aantal opdrachten flink zien teruglopen, wat in eerste instantie vooral de arbeidsmarktsituatie van zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) treft. Een aantal van de zzp'ers die meer dan twaalf uur per week willen werken zal hierdoor voor minder dan twaalf uur per week werk hebben. Daarmee gaan ze volgens de gangbare definities tot de werkloze beroepsbevolking behoren.

Toename arbeidsaanbod slaat om in daling

De slechte economische vooruitzichten hebben een drukkend effect op het arbeidsaanbod (de beroepsbevolking i.e. personen die twaalf uur of meer per week [willen] werken). Naar verwachting van het CPB stijgt het arbeidsaanbod in 2009 slechts in geringe mate (½ procent) en voor 2010 wordt zelfs een daling voorzien (-½ procent).

Figuur 2.4 Ontwikkeling van het arbeidsaanbod (personen die zich minimaal 12 uur werk per week [willen] werken), 2006-2010 (mutaties per jaar in dzd personen)

Bron: CPB (2009). *CEP 2009*; bewerking Research voor Beleid

Dat is een compleet andere situatie dan in de laatste jaren, toen het arbeidsaanbod juist sterk toenam. Een belangrijk deel van deze toename kwam voor rekening van de toenemende participatie van vrouwen en ouderen (de gele kolommen in figuur 2.4). Deze ontwikkeling houdt naar verwachting de komende jaren aan. Daarnaast echter moedigde de gunstige economische ontwikkeling in de afgelopen jaren niet-actieven aan om te participeren op de arbeidsmarkt. Dit kwam tot uiting in het zogeheten conjuncturele deel van het arbeidsaanbod (de lichtblauwe kolommen in figuur 2.4), dat in 2007 en 2008 een forse toename liet zien. De huidige economische omstandigheden zullen participatie van niet-actieven echter ontmoedigen. In 2009 is dit zogenaamde 'discouraged worker' effect waarschijnlijk nog beperkt, maar in 2010 zullen nieuwkomers op de arbeidsmarkt, vanwege de oplopende werkloosheid, in grotere mate hun toetreding uitstellen. Ook zullen deelnemers zich terugtrekken van de arbeidsmarkt.

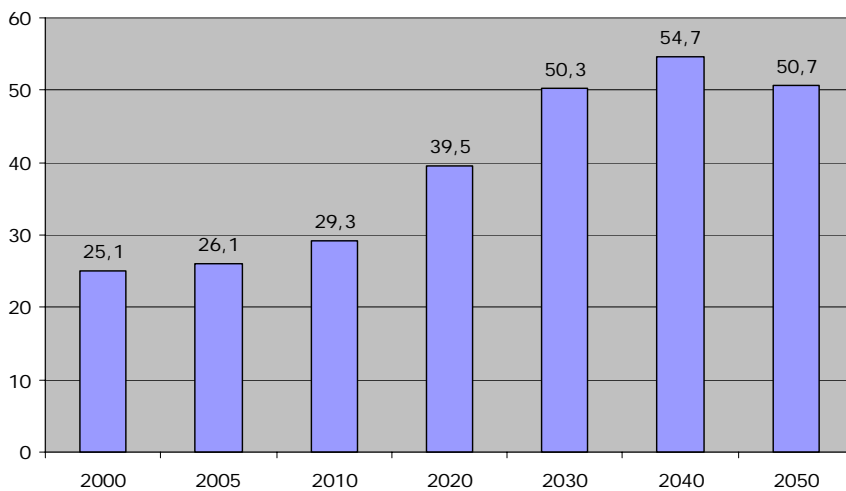
Een deel van de krimp van het arbeidsaanbod de komende is toe te schrijven aan een daling van het aantal tijdelijke arbeidsmigranten.¹ Door het vrije verkeer van werknemers uit Midden- en Oost-Europese landen in combinatie met de hoge economische groei is hun aantal in Nederland de afgelopen jaren sterk gestegen. Naar verwachting neemt door de economische recessie hun aantal in 2009 en 2010 weer af.

¹ Tijdelijke arbeidsmigranten tellen niet mee bij de Nederlandse bevolking, maar ze hebben een baan in Nederland en tellen dus wel mee bij het arbeidsaanbod en de werkgelegenheid.

Arbeidsaanbod op langere termijn

Het arbeidsaanbod op de (middel)lange termijn (na 2010) wordt beïnvloed door twee structurele ontwikkelingen. Enerzijds daalt het arbeidsaanbod door de vergrijzing. 'Vergrijzing' staat voor een toename van het aantal 65-plussers ten opzichte van de personen in de leeftijdsgroep 15-65 jaar (de potentiële beroepsbevolking). De vergrijzing zal naar verwachting in de (nabije) toekomst toenemen in Nederland. Onderstaande figuur geeft de verhoudingscijfers weer voor de periode 2005-2050.

Figuur 2.5 Vergrijzing in Nederland, 2005-2010

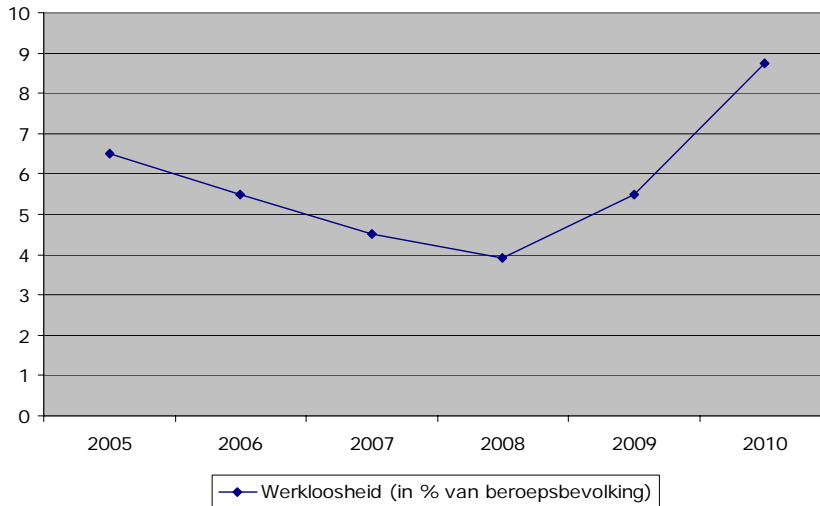
Bron: statline.nl

Anderzijds neemt het arbeidsaanbod naar verwachting toe door een verder toenemende participatie van vrouwen en ouderen op de arbeidsmarkt. Wat ouderen betreft speelt hier ook de voorgenomen verhoging van AOW-leeftijd een rol.

Werkloosheid loopt scherp op

Het gemiddelde niveau van de werkloosheid is in 2008 met 3,9 procent laag, maar stijgt in de raming van het CPB aanzienlijk, tot 5½ procent in 2009 en 8¾ procent in 2010. Absoluut gezien gaat het om 420.000 respectievelijk 675.000 personen. Daarmee gaat de werkloosheid gemeten in personen een recordhoogte bereiken. Voor het werkloosheidspercentage is dat in de ramingsperiode niet het geval. In 1983 en 1984 was dat met 10,2 procent in beide jaren hoger, terwijl in de jaren dertig het werkloosheidspercentage zelfs opliep tot 19,4 procent in 1935.

Figuur 2.6 Ontwikkeling werkloosheid (in % van beroepsbevolking), Nederland, 2005-2010

Bron: CPB (2009). *CEP 2009*; bewerking Research voor Beleid

De werkloosheid treft niet iedereen in gelijke mate:

- Bij een economische neergang krijgen groepen die het al relatief moeilijk hebben op de arbeidsmarkt - zoals jongeren, laagopgeleiden en allochtonen - vaak de eerste klappen. Een inkrimping van een bedrijf(stak) treft de flexibele arbeidskrachten meestal als eerste. Er worden minder uitzendkrachten ingehuurd en contracten van tijdelijke arbeidskrachten worden veelal niet verlengd. In de marktsector heeft ongeveer 15 procent van de werknemers een flexibel contract, terwijl bij de overheid, de zorg en het onderwijs slechts ongeveer 8 procent een flexibel contract heeft (peiljaar 2006). Werknemers met een flexibel contract zijn relatief vaak jong, laagopgeleid en allochtoon. Dit geldt in versterkte mate voor de marktsector. Verder is opvallend dat flexibele arbeidskrachten in de marktsector ook relatief vaak mannen zijn, terwijl dat voor de totale groep niet geldt.
- In bedrijfstakken in de marktsector waar gedwongen ontslagen gaan vallen, kunnen lager opgeleide mannen die al langere tijd een permanent contract hebben ook relatief hard getroffen worden. Omdat de zorg en in mindere mate de overheid en het onderwijs blijven groeien, zullen naar verwachting vrouwen en hoogopgeleiden met een permanent arbeidscontract relatief minder zwaar getroffen worden.

Minder spanning op arbeidsmarkt

Door de gespannen arbeidsmarkt van de afgelopen jaren zijn veel vacatures nog niet bezet. Werknemers die hun baan dreigen kwijt te raken, hebben momenteel nog redelijk veel kansen om een nieuwe baan te vinden. Dit zal naar verwachting echter niet de stijging van de werkloosheid tegen kunnen gaan. Door de economische neergang zal de arbeidsmarkt – althans kwantitatief gezien - in ieder geval tot en met 2010 duidelijk minder gespannen zijn dan in de afgelopen jaren.

In kwalitatief opzicht zullen de komende jaren discrepanties blijven bestaan. Een deel van het toenemend aantal werkzoekenden zal niet in aanmerking komen voor de openstaande vacatures, doordat aanbod en vraag niet goed op elkaar aansluiten. De economische neergang treft immers vooral bedrijfstakken in de marktsector en in veel mindere mate de zorg, het openbaar bestuur en het onderwijs. Op basis van opleiding en ervaring zal het voor relatief veel werknemers in de getroffen bedrijfstakken niet gemakkelijk zijn om in een bedrijfstak die minder zwaar getroffen wordt aan de slag te komen.¹

¹ Bron: CPB (2009). *CEP 2009*

3 Actueel beeld van de arbeidsmarkt in het mkb

Na in de voorgaande hoofdstukken de context (de huidige en toekomstige macro-economische ontwikkeling en de ontwikkelingen op de landelijke arbeidsmarkt) te hebben geschetst, richten we het vizier in dit hoofdstuk op het mkb. We schetsen een beeld van de markt- en werkgelegenheidsstructuur van het mkb anno 2008 (paragraaf 3.1 respectievelijk 3.2). De in de komende jaren te verwachten gevolgen van de kredietcrisis voor de arbeidsmarkt in het mkb komen in het volgende hoofdstuk aan de orde.

3.1 Marktstructuur

Tabel 3.1 Kerngegevens van het mkb in vergelijking met het totale bedrijfsleven (inclusief zorg en exclusief overheid en onderwijs) in 2008, Nederland

	mkb	grootbedrijf	totaal bedrijfsleven
ondernemingen (x 1.000)	810	5	815
afzet (in mld. €)	458	619	1.077
w.v. buitenland	90	197	287
Binnenland	368	422	790
bruto toegevoegde waarde (fk) (mld. €)	222	245	467
arbeidsvolume (x 1.000)	3.342	2.649	5.990
aantal werkenden (x 1.000)	4.071	3.494	7.565
w.v. zelfstandigen	936	4	940
arbeidsproductiviteit (in 1.000 €)	67	93	78
winst na correctie beloning zelfstandigen (mld. €)	36	51	88
investeringen (mld. €)	44	51	94

Bron: EIM (2008). *Prognose kerngegevens mkb, december 2008*.

In Nederland zijn in het bedrijfsleven (inclusief zorg en exclusief overheid en onderwijs) in 2008 ongeveer 815.000 ondernemingen actief. Het merendeel van deze ondernemingen (circa 810.000) maakt deel uit van het mkb. Dat betekent dat ruim 99 procent van alle ondernemingen in het Nederlandse bedrijfsleven tot het mkb behoort. Circa 5.000 bedrijven worden tot het grootbedrijf gerekend. Tweevijfde daarvan heeft 250 of meer werknemers in dienst.¹

¹ Kleinbedrijf: minder dan 10 werknemers; middenbedrijf: 10 tot 100 werknemers; grootbedrijf: 100 werknemers of meer.

Het mkb heeft een belangrijk aandeel in de totale afzet en bruto toegevoegde waarde in ons land. In 2008 was het mkb goed voor 43 procent van de totale afzet van het bedrijfsleven en voor 48 procent van de totale bruto toegevoegde waarde.

Het aantal werkenden in het totale bedrijfsleven in Nederland komt in 2008 uit op ruim 7,5 miljoen. Hiervan komt 54 procent voor rekening van het mkb (waarvan 29 procentpunt kleinbedrijf en 24 procentpunt middenbedrijf). Naar verhouding veel mensen (bijna 3 miljoen) werken bij bedrijven met 250 of meer werknemers.

De arbeidsproductiviteit van het mkb ligt met 67.000 euro lager dan de arbeidsproductiviteit voor het totale bedrijfsleven. De winst per mkb bedrijf ligt (na correctie voor de beloning van de zelfstandigen) ruim een kwart lager dan de winst van bedrijven uit het grootbedrijf. Bedrijven investeren in het mkb daarentegen evenveel als bedrijven in het grootbedrijf.¹

3.2 Ondernemingen in het mkb naar sector

Tabel 3.2 Actieve ondernemingen in het bedrijfsleven (inclusief zorg en exclusief overheid en onderwijs) per 1-1-2009 naar grootteklasse en sector, Nederland (in duizendtallen en in %)

Sector	Absoluut			In %		
	mkb	groot- bedrijf	totaal bedrijfs- leven	mkb	groot- bedrijf	totaal bedrijfs- leven
Industrie	46,1	1,2	47,3	5,7%	22,6%	5,8%
Bouw	97,8	0,3	98,1	12,1%	5,7%	12,0%
Groothandel	60,7	0,5	61,1	7,5%	9,4%	7,5%
Detailhandel	80,7	0,3	80,9	10,0%	5,7%	9,9%
Autosector	23,7	0,1	23,8	2,9%	1,9%	2,9%
Horeca	35,7	0,1	35,7	4,4%	1,9%	4,4%
transport en communicatie	28,8	0,3	29,2	3,6%	5,7%	3,6%
financiële en zakelijke diensten	217,0	1,1	218,1	26,8%	20,8%	26,8%
persoonlijke dienstverlening	78,6	0,3	78,9	9,7%	5,7%	9,7%
Zorgsector	48,8	1,0	49,8	6,0%	18,9%	6,1%
overige sectoren	92,0	0,1	92,2	11,4%	1,9%	11,3%
totaal bedrijfsleven	809,8	5,3	815,1	100,0%	100,0%	100,0%

Bron: EIM (2008). *Prognose kerngegevens mkb, december 2008*; bewerking Research voor Beleid

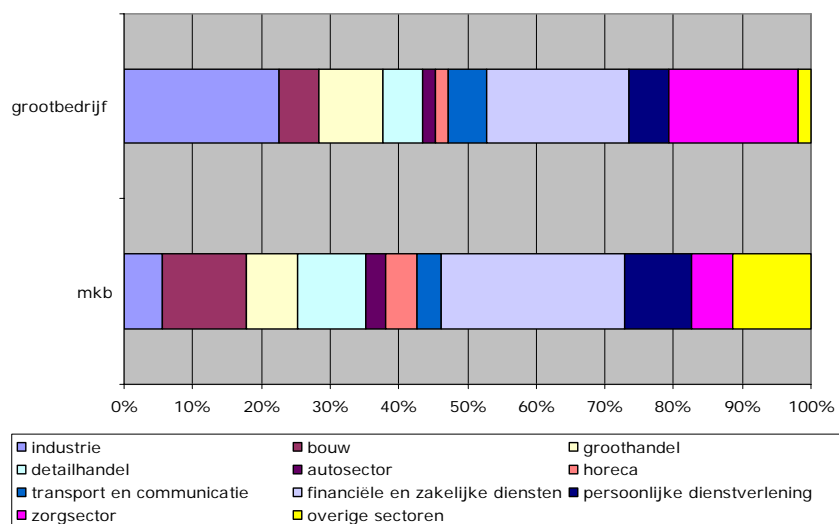
Zoals vermeld in paragraaf 3.1 zijn in Nederlandse bedrijfsleven (inclusief zorg en exclusief overheid en onderwijs) ongeveer 810.000 mkb-ondernemingen actief. Veruit de grootste groep ondernemingen in het mkb is actief in de financiële en zakelijke diensten.² Een kwart van de actieve ondernemingen in het mkb behoort tot deze sector. Ook in de bouw, detail-

¹ www.ondernemerschap.nl

² Onder zakelijke diensten vallen verhuur van en handel in onroerend goed, verhuur van roerende goederen, computerservice en informatietechnologie, speur- en ontwikkelingswerk en overige zakelijke dienstverlening. Bij overige zakelijk dienstverlening gaat het om een breed scala aan branches, van notariaat en advocatuur tot schoonmaak en beveiliging. Ook de uitzendbranche valt er onder.

handel en persoonlijke dienstverlening¹ zijn in het mkb naar verhouding veel ondernemingen actief. Samen zijn genoemde vier sectoren goed voor ruim 58 procent van het totaal aantal actieve ondernemingen in het mkb.

Figuur 3.1 Actieve ondernemingen in het bedrijfsleven (inclusief zorg en exclusief overheid en onderwijs) per 1-1-2009 naar grootteklasse en sector, Nederland (in %)

Bron: EIM (2008). *Prognose kerngegevens mkb, december 2008*; bewerking Research voor Beleid

Vergeleken met het grootbedrijf kent het mkb naar verhouding veel ondernemingen in de sectoren bouw, detailhandel, autosector, horeca, financiële en zakelijke diensten, persoonlijke dienstverlening en de restcategorie 'overige sectoren'.

¹ Hieronder vallen onder meer kappers, schoonheidsspecialisten en dergelijke.

3.3 Werkenden in het mkb naar sector

Onder werkenden vallen werknemers én zelfstandigen.

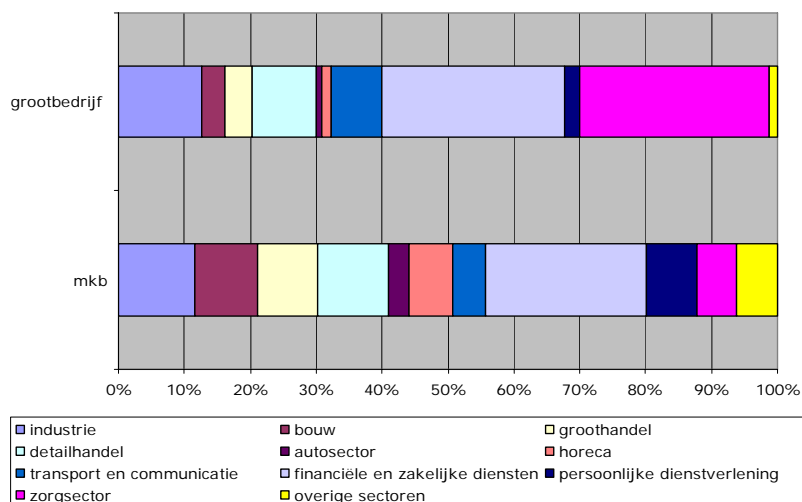
Tabel 3.3 Werkenden in het bedrijfsleven (inclusief zorg en exclusief overheid en onderwijs) in 2008 naar grootteklasse en sector, Nederland (in duizendtallen en in %)

Sector	Absoluut			In %		
	mkb	gb	totaal	mkb	gb	totaal bedrijfsleven
Industrie	473	441	914	11,6%	12,6%	12,1%
Bouw	387	127	515	9,5%	3,6%	6,8%
Groothandel	372	141	513	9,1%	4,0%	6,8%
Detailhandel	434	337	771	10,7%	9,6%	10,2%
Autosector	126	34	160	3,1%	1,0%	2,1%
Horeca	269	51	320	6,6%	1,5%	4,2%
transport en communicatie	210	267	476	5,2%	7,6%	6,3%
financiële en zakelijke diensten	991	966	1.957	24,3%	27,6%	25,9%
persoonlijke dienstverlening	313	82	395	7,7%	2,3%	5,2%
Zorgsector	246	1.007	1.252	6,0%	28,8%	16,5%
overige sectoren	250	43	293	6,1%	1,2%	3,9%
totaal bedrijfsleven	4.071	3.494	7.565	100,0%	100,0%	100,0%

Bron: EIM (2008). *Prognose kerngegevens mkb, december 2008*; bewerking Research voor Beleid

Binnen het mkb neemt de sector financiële en zakelijke diensten met ruim 990 duizend werkzame personen de meeste werkgelegenheid voor haar rekening. Ook de industrie en de financiële en zakelijke dienstverlening zijn met ruim 470 duizend respectievelijk 430 duizend werkenden belangrijk voor de werkgelegenheid. Daarna volgen de sectoren bouw, groothandel en persoonlijke dienstverlening met tussen de 300 en 400 duizend werknemers.

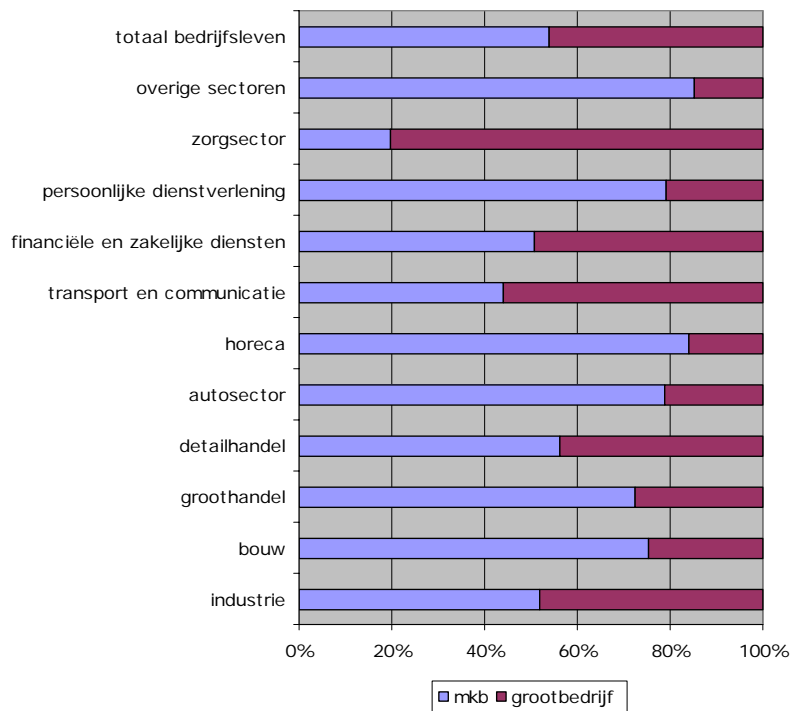
Figuur 3.2 Werkenden in het bedrijfsleven (inclusief zorg en exclusief overheid en onderwijs) in 2008 naar grootteklasse en sector, Nederland (in %)

Bron: EIM (2008). *Prognose kerngegevens mkb, december 2008*; bewerking Research voor Beleid

Het mkb telt vergeleken met het grootbedrijf relatief gezien veel werkenden in de sectoren bouw, groothandel, autosector, horeca en persoonlijke dienstverlening.

Figuur 3.3 Aandeel van mkb en grootbedrijf in het totaal aantal werkenden in het bedrijfsleven (inclusief zorg en exclusief overheid en onderwijs) in 2008 naar sector, Nederland (in %)

Bron: EIM (2008). *Prognose kerngegevens mkb, december 2008*; bewerking Research voor Beleid

Het aandeel van mkb-bedrijven in de totale werkgelegenheid in het bedrijfsleven is het grootst in sectoren horeca, persoonlijke dienstverlening, autosector, bouw en groothandel.

4 Gevolgen van de kredietcrisis voor de arbeidsmarkt in het mkb

Centraal in dit hoofdstuk staan de (in de komende jaren te verwachten) gevolgen van de kredietcrisis voor de arbeidsmarkt in het mkb. Paragraaf 4.1 presenteert de resultaten van recente prognoses van EIM van de werkgelegenheidsontwikkeling naar grootteklasse en sector. Vervolgens gaat paragraaf 4.2 in meer kwalitatieve zin in op de consequenties van de kredietcrisis voor een aantal belangrijke mkb-sectoren. We sluiten het hoofdstuk in paragraaf 4.3 af met een uiteenzetting over de maatregelen die bedrijven in het mkb nemen om de economische achteruitgang het hoofd te bieden.

4.1 Prognose werkgelegenheidsontwikkeling 2009 en 2010

Begin april 2009 heeft EIM op basis van het CEP 2009 van het CPB prognoses gemaakt van de werkgelegenheidsontwikkeling (in termen van werkenden, dat wil zeggen werknemers én zelfstandigen) naar grootteklasse (mkb en grootbedrijf) en sector. Onderstaande tabel geeft de resultaten weer.

Tabel 4.1 Prognose aantal werkenden (werknemers en zelfstandigen) in 2009 en 2010 naar grootteklasse en sector, Nederland

	mkb			grootbedrijf			totaal		
	Niveau 2008	Muta- tie in % 2009	Muta- tie in % 2010	Niveau 2008	Muta- tie in % 2009	Muta- tie in % 2010	Niveau 2008	Muta- tie in % 2009	Muta- tie in % 2010
landbouw	244.894	-3,0	-2,9	8.665	-2,4	-0,8	253.559	-3,0	-2,8
delfstoffenwinning	2.491	-1,4	-1,9	5.830	-1,4	-1,8	8.321	-1,4	-1,9
industrie	488.726	-2,1	-6,9	450.673	-3,5	-7,1	939.399	-2,8	-7,0
<i>w.v v & g ind</i>	60.940	-1,1	-3,8	71.323	-1,6	-3,4	132.264	-1,4	-3,6
<i>metaal ind.</i>	192.816	-2,5	-10,5	180.939	-4,8	-10,9	373.755	-3,6	-10,7
<i>chemische ind.</i>	31.979	-1,8	-6,6	70.489	-3,5	-6,4	102.468	-3,0	-6,5
<i>overige ind.</i>	202.991	-2,1	-4,6	127.922	-2,7	-4,1	330.913	-2,3	-4,4
nutsbedrijven	1.521	-0,5	-1,9	28.581	-0,5	-1,9	30.102	-0,5	-1,9
bouw	386.317	-1,0	-4,2	122.861	-1,6	-6,8	509.178	-1,1	-4,8
autosector	125.730	-0,9	-5,3	33.035	-0,4	-6,2	158.765	-0,8	-5,5
groothandel	377.401	-0,9	-5,2	146.648	-0,5	-5,3	524.049	-0,8	-5,2
detailhandel	437.173	-1,4	-4,6	335.921	-0,1	-4,3	773.093	-0,8	-4,5
horeca	269.299	-4,1	-4,0	51.699	-3,6	-3,6	320.998	-4,0	-4,0
transport	194.613	-1,2	-6,4	173.276	-2,2	-6,1	367.888	-1,6	-6,3
communicatie	15.656	0,6	-0,5	95.444	-1,5	-5,2	111.100	-1,2	-4,5
financiële diensten	65.618	-2,1	-4,4	222.866	-3,9	-9,9	288.484	-3,5	-8,6
onroerend goed	58.006	0,4	-0,1	26.758	0,6	0,0	84.764	0,5	0,0
zakelijke diensten	866.992	-3,5	-5,6	714.971	-3,5	-7,3	1.581.963	-3,5	-6,3
overige diensten	312.856	0,3	-2,5	82.777	0,1	-3,0	395.633	0,2	-2,6
zorg	245.006	3,0	1,7	990.356	3,0	1,4	1.235.361	3,0	1,5
totaal bedrijfsleven	4.092.297	-1,7	-4,4	3.490.360	-0,9	-4,0	7.582.658	-1,3	-4,3
overheid	72.528	1,0	0,7	829.163	1,0	0,7	901.692	1,0	0,7
totaal	4.164.826	-1,6	-4,3	4.319.524	-0,5	-3,1	8.484.349	-1,1	-3,7

Bron: Prognoses EIM, april 2009

Over de ontwikkeling van het aantal werkenden (werknemers én zelfstandigen) zijn de volgende conclusies te trekken:

- De groei van de werkgelegenheid is in 2008 nog fors geweest. Vooral de vraag naar gekwalificeerde arbeidskrachten was hoog. In 2009 zullen veel bedrijven en sectoren geconfronteerd worden met de gevolgen van de kredietcrisis. Terugval in productie en stijging van de reële lonen hebben een remmende werking op de vraag naar arbeidskrachten. De bedrijven zullen terughoudender worden met het aannemen van personeel of zelfs personeel moeten afstoten.
- Hoewel de productie- en afzetdaling al aan het eind van 2008 en het begin van 2009 is ingezet, zullen de werkgelegenheidseffecten zich pas later in 2009 voordoen. Bedrijven zijn in het algemeen pas na enige tijd in staat hun personeelbestand aan te passen aan een lagere productie. Dit resulteert in 2009 dan ook in een naar verhouding nog lichte daling van de totale werkgelegenheid in ons land, namelijk met 1,1 procent. Dit is echter een gemiddeld cijfer, omdat de werkgelegenheidseffecten zich vooral in de tweede helft van 2009 zullen gaan manifesteren. In 2010 zal de daling van de werkgelegenheid doorzetten en dan ook substantiëlere vormen gaan aannemen. Naar verwachting zal de werkgelegenheidsdaling in 2010 zo'n 3,7 procent bedragen.
- De werkgelegenheidsontwikkeling in het mkb liep in 2008 min of meer gelijk op met het grootbedrijf. De verwachte daling van het aantal werkenden in het mkb in 2009 en 2010 zal echter aanzienlijk sterker zijn dan in het grootbedrijf, namelijk -1,6 en -4,3 procent tegenover -0,5 en -3,1 procent. Vooral in 2009 is het verschil in relatieve werkgelegenheidsdaling tussen het mkb en het grootbedrijf naar verhouding groot. Met name het mkb in sectoren als detailhandel en horeca is in staat haar personeelsomvang relatief snel aan te passen. In deze sectoren wordt relatief vaak met flexibele contracten gewerkt.
- De top vijf van sectoren met de relatief sterkste werkgelegenheidsdaling in het mkb in 2009 bestaat uit:
 - 1 Horeca (-4,1 procent)
 - 2 Zakelijke diensten (-3,5 procent)
 - 3 Landbouw (-3,0 procent)
 - 4 Metaalindustrie (-2,5 procent)
 - 5 Financiële diensten en overige industrie (ex aequo -2,1 procent).Substantiële groei is in 2009 in het mkb eigenlijk alleen nog maar te verwachten in de zorg (3 procent) en bij de overheid (1 procent). Verder laten de sectoren communicatie, onroerend goed en overige diensten enige groei zien (respectievelijk 0,6, 0,4 en 0,3 procent).
- In 2010 bestaat de top vijf van sectoren met de naar verhouding sterkste terugval in het aantal werkenden in het mkb uit:
 - 1 Metaalindustrie (-10,5 procent)
 - 2 Chemische industrie (-6,6 procent)
 - 3 Transport (-6,4 procent)
 - 4 Zakelijke diensten (-5,6 procent)
 - 5 Autosector (-5,3 procent).Groei is in 2010 in het mkb alleen nog maar te verwachten in de sectoren zorg en overheid. De verwachte groei in deze sectoren is met 1,7 respectievelijk 0,7 procent wel beduidend minder sterk dan in 2009.

Met betrekking tot de ontwikkeling van het aantal zelfstandigen is op basis van de EIM-prognoses het volgende op te merken:

- In 2008 was nog sprake van een toename van het aantal zelfstandigen van 2 procent. Dat jaar waren er in ons land in totaal 945.500 zelfstandigen waarvan het leeuwendeel (941.400) in het mkb. Bij de zelfstandigen in het mkb gaat het voor een belangrijk deel om zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers).
- Werknemers kunnen om positieve redenen beginnen als zelfstandige (bijvoorbeeld gunstige afzet en winstverwachting) maar ook om negatieve redenen (bijvoorbeeld geen werk te vinden, ontslag, betrokken bij reorganisatie). In de loop van 2009 zullen de negatieve redenen steeds belangrijker worden om als zelfstandige te beginnen. Dit speelt vooral in de bouw en de (zakelijke) dienstverlening. Immers, daar kan men met weinig kapitaal voor zichzelf beginnen. Uiteraard zal door de slechte conjunctuur ook een aantal zelfstandigen stoppen met hun bedrijf. Zo zullen bijvoorbeeld speciaalzaken in de detailhandel er versneld de brui aan geven.
- Per saldo voorziet EIM voor 2009 een daling van het aantal zelfstandigen van 0,4 procent (in het mkb van 0,3 procent en in het grootbedrijf van 0,6 procent) en voor 2010 een stabilisatie (als resultante van een krimp van 0,1 procent in het mkb en een groei van 0,5 procent in het grootbedrijf).¹

4.2 Een aantal mkb-sectoren nader belicht

De publicatie 'Sectoren in stress' van ABN AMRO Sector Research bevat de resultaten van een analyse naar de gevoeligheid voor de kredietcrisis van een dertiental sectoren in Nederland.² Ondernemingen krijgen in de huidige moeilijke economische omstandigheden te maken met twee aspecten die de bedrijfsvoering raken:

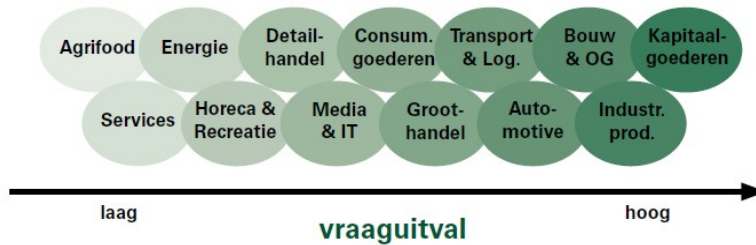
- Het eerste aspect is een daling van de omzet als gevolg van **vraaguitval**.
- Het tweede aspect is het **financieel profiel** van een onderneming. Vanwege de veranderde risicoperceptie is het minder eenvoudig dan voorheen om externe financiering te krijgen. Bedrijven die zeer sterk afhankelijk zijn van externe financiering hebben het daarbij nu minder gemakkelijk dan bedrijven die daar in mindere mate van afhankelijk zijn. Een sterke balans en voldoende liquide middelen om de zware economische tijden te overleven zijn cruciaal.

ABN AMRO Sector Research betreft beide aspecten – vraaguitval en financieel profiel – in de analyse.

¹ Daarmee schat EIM de ontwikkeling van het aantal zelfstandigen iets anders in dan het CBS, dat voor beide jaren een daling van het arbeidsvolume van zelfstandigen verwacht van 1,75 procent.

² ABN AMRO Sector Research (2009). *Sectoren in stress. Een analyse van de gevolgen van de kredietcrisis voor sectoren in Nederland.*

Figuur 4.1 Vraaguitval naar sector

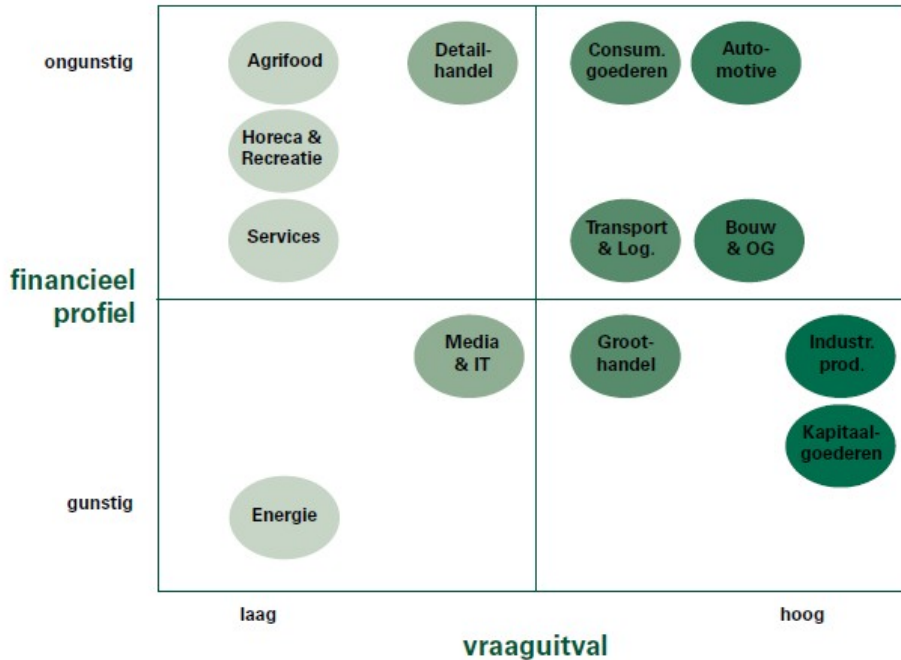
Bron: ABN AMRO Sector Research (2009). *Sectoren in stress*.

De vraaguitval in de sectoren agrifood en services (dienstverlening) zal relatief beperkt blijven. In het algemeen zijn veel van de producten en diensten in deze sectoren niet heel sterk afhankelijk van de conjunctuur.¹ De sectoren automotive, bouw en onroerend goed, industriële productie (o.a. chemie, metalen en andere intermediaire goederen) en kapitaal-goederen (o.a. machines en apparaten) zijn dat wel. Deze sectoren zullen naar verwachting met de hoogste vraaguitval te maken krijgen.

Gecombineerd met het financieel profiel van de sectoren (ongunstig: weinig eigen vermogen -> gunstig: veel eigen vermogen) levert dit de volgende 'gevoeligheidsmatrix' op.

¹ In bepaalde delen van deze sectoren kan dit beeld overigens anders zijn. De export van bloemen bijvoorbeeld staat onder druk als gevolg van de slechte economische situatie in het Verenigd Koninkrijk.

Figuur 4.2 Gevoeligheid van sectoren voor de kredietcrisis

Bron: ABN AMRO Sector Research (2009). *Sectoren in stress*.

De volgende conclusies zijn te trekken:

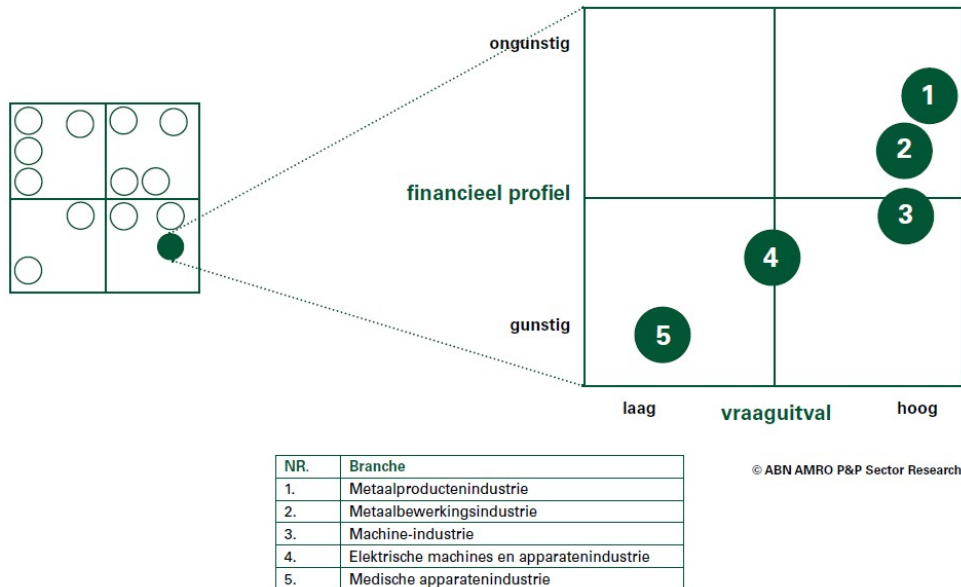
- De automotive-sector scoort in de combinatie van vraaguitval en financieel profiel het ongunstigst. Sectoren die daarnaast zeer ongunstig op beide factoren scoren zijn vervaardiging van consumentengoederen, transport en bouw & onroerend goed.
- Sectoren die het slechtst op financieel profiel scoren, zijn (naast de reeds genoemde in het kwadrant rechtsboven) de detailhandel en de agrifoodsector.
- De sectoren die het meest met vraaguitval te maken zullen krijgen, zijn (naast de reeds genoemde in het kwadrant rechtsboven) kapitaalgoederen en industriële producten.

Hieronder zoomen we in op een aantal sectoren die van speciaal belang zijn voor de arbeidsmarkt in het mkb:

- Kapitaalgoederen
- Bouw en onroerend goed
- Automotive
- Detailhandel
- Horeca en recreatie
- Zakelijke dienstverlening.

Kapitaalgoederen

Figuur 4.3 Gevoeligheid kapitaalgoederen voor kredietcrisis

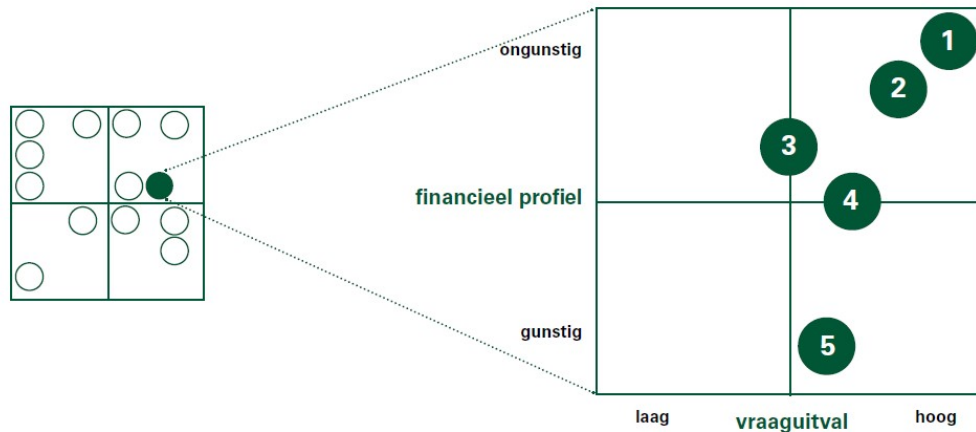

Bron: ABN AMRO Sector Research (2009). *Sectoren in stress*.

- De kapitaalgoederensector omvat bedrijfstakken die zich voor een belangrijk deel richten op het vervaardigen van machines en apparaten voor zogenaamde OEM'ers (original equipment manufacturers) en eindgebruikers. De bedrijven in deze sector produceren machines, apparaten, modules in kleine aantallen en met een hoge variatie (low volume, high mix). Daarnaast worden de branches gekenmerkt door een hoge kapitaalintensiteit en cycliciteit. De economische recessie raakt de diverse branches hard. Dit is terug te leiden naar de afnemende industrieën zoals de auto-industrie en de bouwnijverheid, maar ook de algemene terughoudendheid van bedrijven om in nieuwe machines te investeren. Opvallend is dat deze sector redelijk conservatief gefinancierd is (dat wil zeggen met naar verhouding veel eigen vermogen). De financiering is dus afgestemd op het cyclische karakter van de sector.
- Binnen de sector heeft de medische apparatenindustrie de minste vraaguitval en het gunstigste financieel profiel, terwijl de metaalproductenindustrie fors geraakt wordt door de kredietcrisis. De rationale hiërarchie is dat één van de grootste afnemers van metaalproducten, de bouwnijverheid door de kredietcrisis harde klappen krijgt (zie hieronder).

Bouw en onroerend goed

Figuur 4.4 Gevoeligheid bouw en onroerend goed voor kredietcrisis

NR.	Branche
1.	Projectontwikkelaars
2.	Bouwmaterialenindustrie
3.	Gespecialiseerde aannemers
4.	Aannemers
5.	Architecten- en ingenieursbureaus

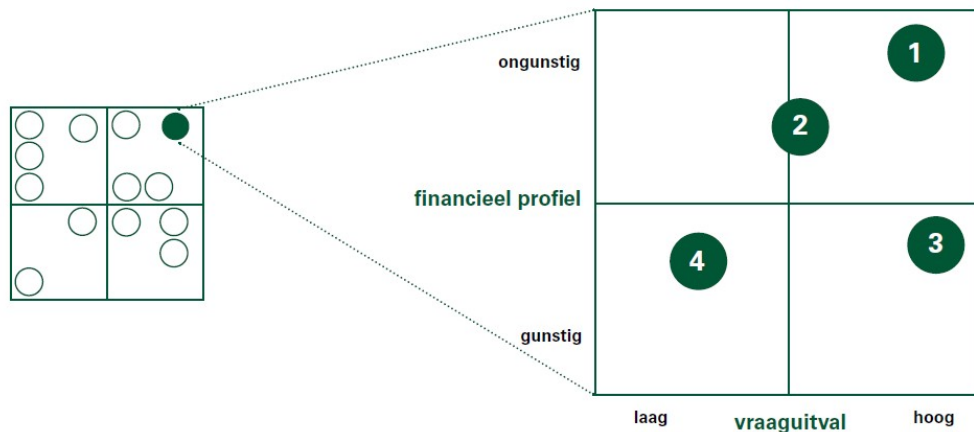
© ABN AMRO P&P Sector Research

Bron: ABN AMRO Sector Research (2009). *Sectoren in stress*.

- De bouwcyclus heeft een sterke relatie met de economische groei. De economische crisis zal daarom grote gevolgen hebben voor de bouw. Door de kredietcrisis is er minder geld beschikbaar voor investeringen, zijn banken stringenter geworden in de kredietverstrekking en gaan de financieringslasten omhoog. Tegelijkertijd neemt de vraag af omdat bedrijven en consumenten veel minder investeren. Hierdoor neemt de nieuwbouw van woningen en gebouwen in 2009 en 2010 met in het totaal 15-20 procent af. Onderhoudswerkzaamheden zijn minder gevoelig voor de conjuncturele neergang, maar zullen toch met 5-15 procent afnemen, afhankelijk van de deelmarkt. De grond-, water- en wegenbouw doet het naar verhouding goed. Hier neemt de groei met slechts 0-5 procent af. Projectontwikkelaars en architecten- en ingenieursbureaus zullen als eerste door de neerwaartse bouwproductie geraakt worden, gevolgd door de bouwmaterialenindustrie, aannemers en als laatste de gespecialiseerde aannemers.
- Binnen de bouw worden de projectontwikkelaars en bouwmaterialenindustrie het hardst geraakt, terwijl architecten- en ingenieursbureaus er, ondanks de hoge vraaguitval, relatief goed vanaf komen. Het financieel profiel van architecten- en ingenieursbureaus is het gunstigst van alle branches binnen de bouw vanwege het geringe kapitaalintensieve karakter van de branche.

Automotive

Figuur 4.5 Gevoeligheid automotive voor kredietcrisis

NR.	Branche
1.	Autoretail
2.	Truckdealers
3.	Auto-onderdelenindustrie
4.	Autoservicebedrijven

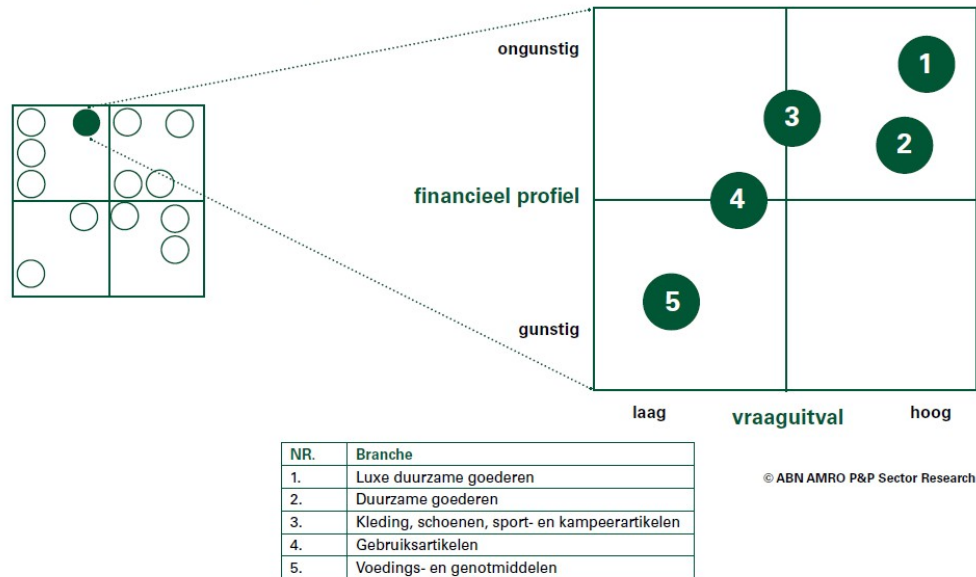
© ABN AMRO P&P Sector Research

Bron: ABN AMRO Sector Research (2009). *Sectoren in stress*.

- Ook de automotive sector is zeer gevoelig voor schommelingen in de economie. Door de verslechterde economische omstandigheden staat de sector een zware periode met dalende omzetten, lagere rendementen en hogere financieringslasten te wachten. De verkoop van auto's en bedrijfswagens daalt dramatisch. Fabrikanten zetten de productie stil of passen hun productieschema aan. Daarnaast hebben veel bedrijven in de automotive sector een ongunstig financieel profiel. Verkopers en reparateurs van personen- en bedrijfsauto's die hun voorraden en investeringen met kortlopend vreemd vermogen hebben gefinancierd, worden hard geconfronteerd met de beperkte beschikbaarheid van kredieten en de hogere rente. Door de sectorbrede lage winst drukken rentelasten zwaar op het resultaat. De sector heeft ook een lange periode met lage winst achter de rug waardoor de reserves en het aandeel eigen vermogen in de financiering relatief laag zijn. De automotive sector wordt door al deze factoren hard geraakt in de crisis.
- Binnen de automotive sector zijn de branches autoretail en truckdealers het slechtst en autoservicebedrijven het best gepositioneerd. De omzet van autoservicebedrijven is minder onderhevig aan schommelingen dan de conjunctuur omdat de vraag naar reserveonderdelen en schadeherstel redelijk constant is. Autoservicebedrijven worden ook met minder vreemd vermogen gefinancierd dan bedrijven in de rest van de sector.

Detailhandel

Figuur 4.6 Gevoeligheid detailhandel voor kredietcrisis

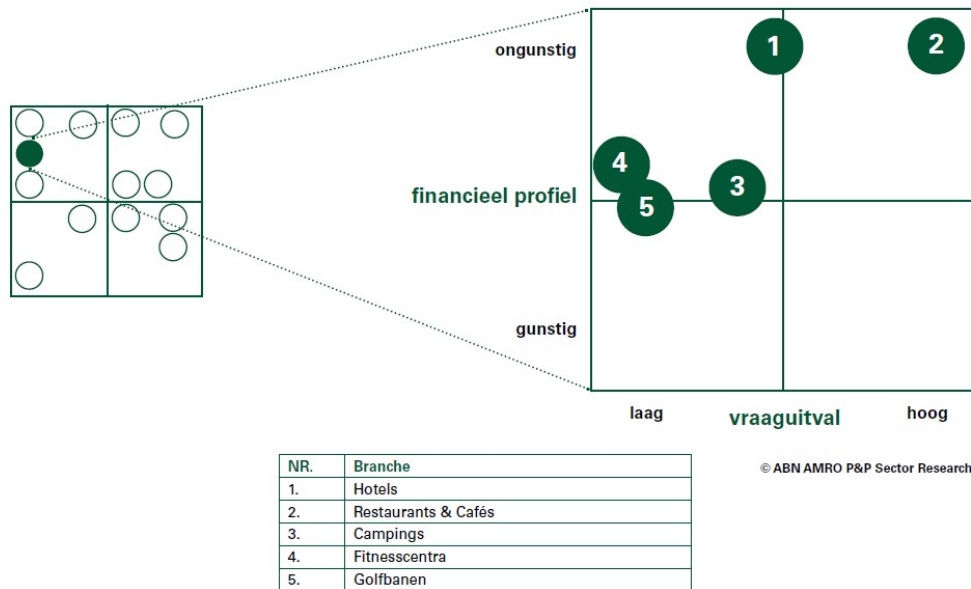

Bron: ABN AMRO Sector Research (2009). *Sectoren in stress*.

- De sector detailhandel wordt gekenmerkt door een minder gunstig financieel profiel en een gemiddelde tot lage vraaguitval. Wel lopen deze twee factoren sterk uiteen tussen de branches binnen de sector.
- De consument maakt in tijden van crisis namelijk onderscheid in producten die in het dagelijks leven noodzakelijk zijn en producten, waarvan de aankoop makkelijk geschrapt of uitgesteld kan worden. Luxe duurzame goederen zullen daarom in 2009 de grootste vraaguitval laten zien. Zij kennen ook het ongunstigste financieel profiel. De handel in voedingsmiddelen, en daarbinnen vooral de supermarkketens, zal de recessie redelijk goed doorkomen, maar moet genoeg nemen met een lagere groei van de omzet.

Horeca en recreatie

Figuur 4.7 Gevoeligheid horeca en recreatie voor kredietcrisis

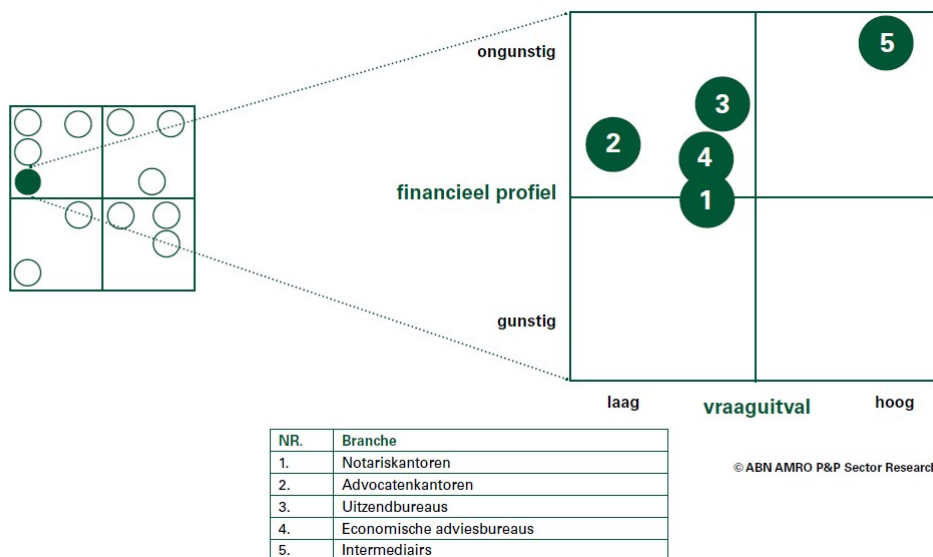

Bron: ABN AMRO Sector Research (2009). *Sectoren in stress*.

- De sector horeca & recreatie is sterk afhankelijk van het consumentengedrag. Zodra het economisch tegen zit en de consumenten het vertrouwen in de economie verliezen, krijgt de sector onvermijdelijk te maken met vraaguitval. Daarbij worden de horecabranches meestal zwaarder worden getroffen dan de branches recreatie, sport en cultuur.
- De gevolgen van de recessie voor de horecabranches zullen zich vooral uiten in het personeelsbestand. Circa 20.000 banen van de 300.000 in de hele horeca (bijna 7 procent) zullen naar verwachting verdwijnen om de recessie het hoofd te bieden. Te verwachten is dat de meeste ontslagen zullen vallen bij restaurants en cafés.
- De recreatiebranche zal slechts in beperkte mate worden getroffen door de recessie. Weliswaar zal het volume in sommige recreatiebranches gemiddeld harder dalen, maar per saldo is de verwachte vraaguitval voor de hele recreatiesector laag. Dit komt vooral doordat consumenten in tijden van recessie eerder kiezen voor een binnenlandse vakantie en/of uitstapje dan voor een buitenlandse vakantie. Zo blijken momenteel al veel bungalowparken voor de komende zomer te zijn volgeboekt, veel eerder dan normaal het geval is.

Zakelijke dienstverlening

Figuur 4.8 Gevoeligheid zakelijke dienstverlening voor kredietcrisis

Bron: ABN AMRO Sector Research (2009). *Sectoren in stress*.

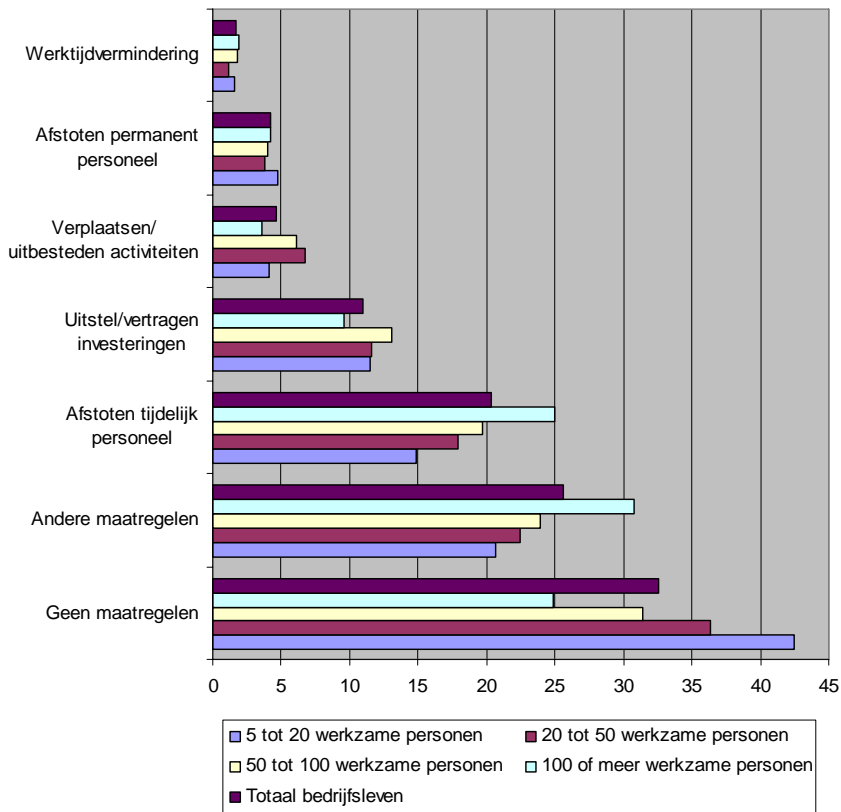
- De meeste branches in de zakelijke dienstverlening krijgen te maken met relatief weinig vraaguitval. Belangrijke uitzondering zijn de - in het mkb naar verhouding minder sterk vertegenwoordigde - intermediairs en uitzendbureaus. Zoals vermeld, ontdoen bedrijven zich in tijden van economische crisis het eerst van hun flexibele krachten.
- De financiële weerbaarheid van intermediairs is laag, waardoor het financieel profiel voor deze branches minder gunstig scoort. De overige branches in de zakelijke dienstverlening scoren gemiddeld op het financieel profiel.

4.3 Maatregelen tegen economische teruggang

In de Conjunctuurenquête Nederland (COEN) van januari 2009 geeft bijna 70 procent van alle bedrijven aan maatregelen te treffen om de effecten van de economische teruggang het hoofd te bieden; een op de drie bedrijven geeft aan nog geen maatregelen te nemen. Meest genoemd wordt het afstoten van tijdelijk personeel (20 procent) op afstand gevolgd door uitstel/vertragen van investeringen (11 procent).¹ Het verplaatsen/uitbesteden van activiteiten en het afstoten van permanent personeel zijn elk goed voor ruim 4 procent. Slechts 2 procent van de bedrijven noemt werktijdvermindering. Een kwart van de bedrijven neemt andere maatregelen zoals het terugbrengen van de kosten.

¹ In tijden van crisis worden doorgaans de uitzendkrachten als het eerste op straat gezet. Een volgende stap is het niet verlengen van tijdelijke contracten. In beide gevallen gaat het vaak om jongeren. De laatste maanden is dan ook vooral de jeugdwerkloosheid sterk opgelopen.

Figuur 4.9 Maatregelen die bedrijven treffen om economische teruggang hoofd te bieden, naar grootteklasse, januari 2009 (in %)

Bron: Conjunctuur Enquête Nederland (COEN), januari 2009; bewerking Research voor Beleid

Er is een duidelijk verband tussen bedrijfsgrootte en het al dan niet nemen van maatregelen om de economische teruggang het hoofd te bieden. Grote ondernemingen nemen vaker maatregelen dan de kleinere bedrijven. Kijken we naar het mkb dan gaat men in vergelijking met het grootbedrijf duidelijk minder vaak over tot het afstoten van tijdelijk personeel. Het kleinbedrijf (5 tot 20 werkzame personen) gaat naar verhouding wat vaker dan de het midden- en grootbedrijf over tot het afstoten van permanent personeel. Een en ander zal er vooral mee samenhangen dat het midden- en kleinbedrijf minder dan het grootbedrijf beschikt over een 'flexibele schil'. Opvallend is verder dat het mkb vaker dan het grootbedrijf overgaat tot het uitstellen/vertragen investeringen.

Tabel 4.2 Maatregelen die bedrijven treffen om economische teruggang hoofd te bieden, naar sector, januari 2009 (in %)

Sector	Werktijd- vermindering	Afstoten permanent personeel	Verplaat- sen/ uitbe- steden activiteiten	Uitstel/ vertragen investerin- gen	Afstoten tijdelijk personeel	Andere maat- regelen	Geen maat- regelen
Landbouw, bosbouw en visserij	1,4	3,7	0,6	12,0	15,8	28,9	37,6
Delfstoffenwinning	0,0	1,5	1,8	21,2	19,3	33,9	22,3
Industrie	4,4	4,2	1,2	11,6	23,6	20,4	34,6
Bouwnijverheid	0,8	3,8	2,1	14,4	26,8	19,6	32,5
Groothandel en handelsbemiddeling	0,6	2,9	1,0	8,9	16,1	32,5	38,0
Detailhandel en autobranche	0,3	1,6	0,5	12,9	20,1	36,3	28,3
Horeca, makelaardij, reisbranche, recreatie en overige diensten	1,4	2,9	0,3	16,8	18,8	23,1	36,7
Vervoer, opslag en communicatie	2,5	8,2	0,6	10,1	20,6	19,6	38,4
Verhuur van roerende zaken, ICT en overige zakelijke dienstverlening	0,8	6,8	0,4	7,5	21,6	28,0	34,9
Bedrijfsleven totaal	1,7	4,2	4,6	11,0	20,3	25,6	32,6

Bron: Conjunctuur Enquête Nederland (COEN), januari 2009

Sectoraal gezien zijn vooral de bouw en transport & logistiek relatief vaak overgegaan tot werktijdvermindering. Industrie en bouw hebben naar verhouding vaak tijdelijk personeel afgestoten. Permanent personeel is verhoudingsgewijs vaak afgestoten in de sectoren transport en logistiek en zakelijke dienstverlening. Helaas is het op basis van de beschikbare gegevens niet mogelijk uit te splitsen naar mkb en grootbedrijf.

5 Perspectieven voor met ontslag bedreigden

De komende jaren zullen naar verwachting dus ook in het mkb veel werknemers te maken krijgen met (de dreiging van) ontslag. In dit hoofdstuk gaan we in op twee recente onderzoeken over de perspectieven van met ontslag bedreigde werknemers (paragraaf 5.1). Daarna besteden we aandacht aan 'tips & tricks' voor Van Werk Naar Werk activiteiten (paragraaf 5.2).

5.1 Perspectieven

Werk en inkomsten na massaontslag

Recentelijk publiceerde Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) de eerste resultaten van een onderzoek naar de gevolgen van massaontslag voor de werknemer. Het onderzoek neemt de situatie voor werknemers die in 2001-2002 hun werk kwijt zijn geraakt onder de loep. Dit is een periode die goed te vergelijken is met de huidige situatie. Het onderzoek richt zich op het grootbedrijf en is dus niet representatief voor het volledige bedrijfsleven. De meeste conclusies (althans de richting daarvan) zullen echter ook gelden voor met ontslag bedreigden in het mkb. Uit het onderzoek komt onder meer het volgende naar voren:

- In de periode 2001-2002 zijn bijna 28 duizend werknemers in bedrijven met meer dan 100 werknemers bij een massaontslag hun baan kwijtgeraakt. Het CBS heeft de arbeidsparticipatie en inkomsten van deze werknemers gevolgd tot 2006. Ruim 66 procent van hen had na een half jaar weer werk. Na drie jaar was dit zo'n 68 procent.
- Gemiddeld zoeken de ontslagen werknemers 4,7 maanden. Een groot deel vindt binnen drie maanden vast werk (62,9 procent) of een uitzendbaan (7,5 procent). De onderzoekers concluderen dat de personen die binnen drie maanden een uitzendbaan aanvaarden bijna even succesvol zijn als de personen die in dezelfde periode vast werk accepteren. Bovendien tonen ze aan dat de arbeidsmarktperspectieven voor de groep die een uitzendbaan aanneemt veel beter zijn dan voor de groep die afhankelijk wordt van een uitkering.
- De kans op aansluitend werk verschilt. Jongere werknemers vinden na een massaontslag doorgaans snel een nieuwe baan en gaan er vaak in inkomsten op vooruit. Daarentegen vinden moeders met jonge kinderen, ouderen en werknemers van niet-westerse herkomst moeilijker nieuw werk.
- Van de 21,5 duizend ontslagen werknemers geboren na 1950 ging bijna de helft er in die drie jaar niet in inkomsten op achteruit. Gemiddeld genomen hadden deze werknemers zelfs een enigszins betere inkomstenontwikkeling dan alle werknemers op de Nederlandse arbeidsmarkt. Deze gunstige ontwikkeling wordt vooral veroorzaakt door jongere werknemers met een relatief laag inkomen voorafgaand aan het ontslag. Ontslagen werknemers geboren vóór 1950 maakten vaak gebruik van een pensioenregeling.
- Drie jaar na ontslag heeft 15 procent een pensioenregeling, 12 procent een uitkering en 5 procent geen eigen inkomsten. Vooral werkende vrouwen met jongere kinderen hebben een kwetsbare binding met de arbeidsmarkt; 13 procent van deze moeders zit drie jaar na het ontslag zonder eigen inkomsten. Opvallend is dat werknemers die de zorg dragen voor wat oudere kinderen of werknemers die duur wonen, er vaker in slagen om

weer nieuw werk te vinden. Het onderzoek bevestigt verder de kennis over de zwakke arbeidsmarktpositie van ouderen en werknemers van niet-westerse herkomst.

- Het onderzoek toont aan dat de eerste maanden voor en na het ontslag cruciaal zijn voor het verdere verloop van de loopbaan van de ontslagen werknemer. Van de bijna 28 duizend ontslagen werknemers heeft een kwart al voor de piek in het ontslag het bedrijf verlaten. Van deze 7 duizend werknemers had 76 procent vrijwel aansluitend werk. Dat is 15 procentpunten meer dan van werknemers die tijdens of na de piek vertrokken. De werknemers die vrijwel aansluitend weer werk hadden, hebben bovendien een tweemaal grotere kans om na drie jaar aan het werk te zijn dan werknemers die in de eerste drie maanden na het ontslag een uitkering hadden. Dit geldt evenzeer voor werknemers die in de eerste drie maanden na het ontslag tijdelijk werk hadden, bijvoorbeeld uitzendwerk.
- De WRR concludeert dan ook dat het zin heeft met ontslag bedreigde werknemers snel na het aankondigen van gedwongen ontslagen bij te staan in het zoeken naar werk. Werkzekerheid, dat wil zeggen het vermogen om op eigen kracht en op redelijke termijn weer werk te vinden, is niet voor iedereen weggelegd. De WRR adviseert grootschalig gebruik van tijdelijke arbeidsplaatsen om de binding met de arbeidsmarkt te behouden. In sociale plannen zouden afspraken over financiële regelingen beter moeten worden afgestemd op de afspraken die gemaakt worden om werknemers van werk naar werk te geleiden. Deze regelingen mogen volgens de WRR overigens niet vrijblijvend zijn.¹

Omvang, aard en achtergronden van baan-baan-mobiliteit

Volgens het onderzoek 'Omvang, aard en achtergronden van baan-baan-mobiliteit' van RWI biedt de arbeidsmarkt in economisch zware tijden toch ook kansen. In tijden van economische recessie zijn werknemers minder star in wisseling van banen dan verwacht. Tijdens de vorige recessie die in 2001-2002 toesloeg, vonden jaarlijks nog 1,4 miljoen mensen ander werk. Werknemers kijken in economisch minder voorspoedige tijden vaker uit naar een andere sector dan waar men werkzaam was. De kansen op ander werk liggen dus vooral in andere sectoren.

Het relatief hoge aantal baanwisselingen duidt erop dat het tijdens een economische crisis niet met elke sector tegelijkertijd slecht gaat. Ook in slechte tijden zijn er blijkbaar toch kansen op de arbeidsmarkt. Die kansen moeten zo goed mogelijk worden benut om daarmee het fundament te leggen voor de periode van economisch herstel die zich weer zal aandienen.

Uit het onderzoek blijkt verder dat werkgevers gedwongen ontslagen zo lang mogelijk uitstellen. Door het inzetten van sociale plannen en Van Werk naar Werk-activiteiten worden veel negatieve effecten van een neerwaartse conjunctuur in eerste instantie in en tussen sectoren opgelost. Zo blijkt dat in de periode 2002-2005, ook een periode van economisch minder goede tijden, de piek in ontslagaanvragen ruim twee jaar na het dieptepunt van de economische crisis volgde. Toen was er echter duidelijk sprake van een geleidelijke conjuncturele verslechtering, wat nu niet het geval is.

¹ WRR (2009). *Werk en inkomsten na massaontslag*.

Een andere interessante uitkomst van het onderzoek is dat het aantal baanwisselingen in Nederland boven het Europese gemiddelde ligt.¹

5.2 Tips & tricks

De perspectieven van met ontslag bedreigde werknemers in het mkb zijn minder gunstig dan in het grootbedrijf. Het mkb is – alleen al door de schaalgrootte – minder goed in staat sociale plannen op te stellen, mobiliteitscentra in te richten en met ontslag bedreigden intensief naar ander werk te begeleiden.

Toch zijn ook voor het mkb de nodige mogelijkheden met ontslag bedreigden van werk naar werk te begeleiden. De door Consult/EIM en Research voor Beleid in 2008 in opdracht van RWI samengestelde Praktijkgids 'Samen werken aan werk' biedt hiervoor de nodige handvatten. De Praktijkgids is bedoeld voor iedereen die professioneel bezig is met Van Werk Naar Werk (VWNW)-activiteiten zoals werkgevers, HRM-afdelingen van bedrijven en instellingen, ondernemingsraden en werkgevers- en werknemersorganisaties. Het is een staalkaart aan goede voorbeelden uit de praktijk die zijn aangedragen door zestig organisaties die hun medewerking hebben verleend aan het tot stand komen van de gids.

Kort samengevat luiden de belangrijkste conclusies van de Praktijkgids als volgt:

- 1 Investerings in de employability van werknemers vóór er sprake is van een situatie van boventalligheid (preventief VWNW-beleid) kunnen bijdragen aan het - in ieder geval deels - voorkomen van gedwongen herplaatsingen. Verder is het rendement van curatieve VWNW-activiteiten groter als daarmee kan worden voortgebouwd op de basis die met preventieve VWNW-activiteiten is gelegd.
- 2 Als toch boventalligheid ontstaat, bepaalt de concrete situatie die bij een reorganisatie aan de orde is (bijvoorbeeld grootschalig of kleinschalig, bedrijfssluiting of boventalligheid vanwege een functieherziening), welke VWNW-maatregelen het beste kunnen worden ingezet en de duur en de intensiteit waarmee dat gebeurt. Maatwerk is daarbij het devies. In de Praktijkgids is een 'menukaart van maatregelen' beschreven die afzonderlijk of in samenhang met elkaar kunnen worden ingezet.
- 3 Een aantal VWNW-activiteiten is echter in bijna elke situatie effectief gebleken. In het bijzonder gaat het dan om voldoende aandacht voor scholingsfaciliteiten, om het inrichten van een intern mobiliteitscentrum bij veelvuldige of grootschaliger herplaatsingen en om het vrijstellen van met werkloosheid bedreigde werknemers om zich voor te bereiden op hun nieuwe baan. Verder is het van belang de coördinatie en de regie van herplaatsings- en outplacementactiviteiten intern vorm te geven.
- 4 Ook is het van belang dat de financiële regelingen die er voor werknemers getroffen worden vanuit het bedrijf of de bedrijfstak, de succesvolle bemiddeling naar ander werk niet voor de voeten lopen. Als werknemers wachten met het zoeken naar ander werk, omdat ze anders niet in aanmerking komen voor vergoedingen, wordt het daarna veel lastiger ander werk te vinden.²

¹ RWI (2009). *Omvang, aard en achtergronden van baan-baan-mobiliteit*.

² Deze aanbeveling komt niet uit de rapporten die Consult, EIM en Research voor Beleid voor de RWI hebben samengesteld, maar is gebaseerd op kennis van de praktijk van enkele reorganisatietrajecten.

- 5 De kwaliteit van de uitvoering van gemaakte VWNW-afspraken begint bij de kwaliteit van die afspraken zelf. Te denken valt hierbij aan het benoemen van prestatie-indicatoren, op basis waarvan gaandeweg kan worden gevolgd of de uitvoering op koers ligt, of een bijstelling van de geformuleerde doelstellingen wenselijk is of dat een aanpassing van de ingezette instrumenten moet plaatsvinden. Verder verdient een doordachte keuze van een in te huren extern uitvoerend bureau in dit verband de aandacht.
- 6 Succesvolle uitvoering van VWNW-afspraken staat of valt, naast de kwaliteit van het sociaal plan en de keuze van de juiste maatregelenmix, ook met de proceskwaliteit. Aandachtspunten daarbij zijn onder meer de kwaliteit van de aansturing, een duidelijke taakverdeling en het via een open communicatie creëren van vertrouwen in en draagvlak voor de getroffen VWNW-maatregelen bij de met werkloosheid bedreigde werknemers.
- 7 Mkb-bedrijven en -instellingen hebben voor met werkloosheid bedreigde werknemers beperkte interne herplaatsingsmogelijkheden, beschikken over het algemeen niet over een eigen HRM- afdeling en sluiten meestal geen sociale plannen af. Dat betekent dat voor VWNW-activiteiten van deze bedrijven en instellingen de aandacht moet uitgaan naar samenwerking op regionaal niveau met collega-bedrijven en -instellingen (bijvoorbeeld door middel van een Poortwachtercentrum) en naar het gebruik maken van de VWNW- instrumenten die door branche- en sectorale organisaties zijn ontwikkeld. Ook de VWNW-dienstverlening van UWV WERKbedrijf en UWV en op het mkb toegesneden dienstverlening van outplacementbureaus bieden mogelijkheden.¹

¹ RWI (2008). *Samen werken aan werk. Praktijkgids Van Werk Naar Werk activiteiten voor met werkloosheid bedreigde werknemers.*

Bijlage 1 Geraadpleegde literatuur

ABN AMRO Sector Research (2009). *Sectoren in stress. Een analyse van de gevolgen van de kredietcrisis voor sectoren in Nederland.*

CBS (2009). 'Arbeidsmarkt in vogelvlucht' op: cbs.nl (maart 2009).

CBS (2009). 'Conjunctuur verder verslechterd', CBS Conjunctuurbericht 19 maart 2009.

CBS, KvK, EIB, MKB-NL en VNO-NCW (2009). *Conjunctuur Enquête Nederland (COEN), januari 2009.*

CPB (2008). *Decemberraming 2008.*

CPB (2009). *CEP 2009.*

EIM (2008). *Prognose kerngegevens mkb, december 2008.*

RWI (2008). *Samen werken aan werk. Praktijkgids Van Werk Naar Werk activiteiten voor met werkloosheid bedreigde werknemers.*

RWI (2009). *Omvang, aard en achtergronden van baan-baan-mobiliteit.*

WRR (2009). *Werk en inkomsten na massaontslag.*

Research voor Beleid
Bredewater 26
Postbus 602
2700 MG ZOETERMEER
tel: 079 3 222 222
fax: 079 3 222 212
e-mail: info@research.nl
www.research.nl